university of groningen

umcg

University of Groningen

Fenomeenanalyse Extremisme Noord-Nederland, 2014-2022

Nanninga, Pieter; de Jonge, Léonie; Valk, Fleur

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2022

Link to publication in University of Groningen/UMCG research database

Citation for published version (APA):
Nanninga, P., de Jonge, L., & Valk, F. (2022). *Fenomeenanalyse Extremisme Noord-Nederland, 2014-2022*. University of Groningen.

Copyright
Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the “Taverne” license. More information can be found on the University of Groningen website: https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment.

Take-down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): http://www.rug.nl/research/portal. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Download date: 13-09-2026

rijksuniversiteit groningen
faculteit der letteren

Fenomeenanalyse Extremisme Noord-Nederland

Dr. Pieter Nanninga
Dr. Léonie de Jonge
Fleur Valk, MA

Extremisme Noord-Nederland

Dr. Pieter Nanninga, Dr. Léonie de Jonge en Fleur Valk, MA

Inhoud

Samenvatting 4
Voorwoord 6
Lijst met afkortingen 7

Deel I Inleiding en verantwoording

Inleiding 10

Definiëring en categorisering 10
Definiëring 10
Categorisering 11
1. Religieus extremisme 11
2. Rechts-extremisme 11
3. Links-extremisme 11
4. Antioverheidsextremisme 12

Onderzoeksmethoden 12

Deel II Extremisme in Noord-Nederland, 2014-2022

Het fenomeen in vogelvlucht 18

Verspreiding extremisme Noord-Nederland 19

Vormen van extremisme in Noord-Nederland 20
Religieus extremisme 20
Rechts-extremisme 21
Links-extremisme 23
Antioverheidsextremisme 24

Extremisme online 26
Mediagebruik 27
Kruisbestuiving 28
Functies 29

Conclusies 32

Inhoud

Deel III Extremismeaanpak Noord-Nederland, 2014-2022

Landelijke kaders 40

Noord-Nederlandse aanpak in de praktijk 40
Preventie en signalering 41
Duiding en aanpak 42

Observaties 43
1. Onevenredige focus op jihadisme 43
2. Beperkt zicht op online extremisme 46
3. Gebrek aan capaciteit, expertise en bewustwording 47
4. Complexe samenwerking 48

Conclusies 49

Conclusies en aanbevelingen 54
Over de auteurs 58
Bijlage Overzicht interviews 60

Samenvatting

De afgelopen jaren heeft het extremistische landschap in Nederland zich sterk ontwikkeld. Waar in de publieke beeldvorming de nadruk lang heeft gelegen op het jihadisme, zijn de laatste jaren andere vormen van extremisme sterker op de voorgrond getreden. Sinds de uitbraak van de coronapandemie in 2019 zijn toenemende verharding en verdeeldheid van het maatschappelijke en politieke debat zichtbaar. Antioverheidssentimenten worden explicieter publiekelijk geuit, bijvoorbeeld in relatie tot het corona- en stikstofbeleid. Bovendien lijken meer mensen online te radicaliseren onder invloed van complotdenkers en/of radicaal- en extreemrechtse groeperingen.

Binnen deze ontwikkelingen neemt Noord-Nederland een bijzondere plaats in. De provincies Groningen, Friesland en Drenthe worden bijvoorbeeld gekenmerkt door regiospecifieke problematiek rondom gaswinning, windmolens en asielzoekerscentra. Extremismeonderzoek heeft zich vooralsnog echter vooral gericht op internationale en nationale contexten, terwijl er nauwelijks studies zijn uitgevoerd naar extremisme op regionaal niveau. Dit is opvallend, omdat vanuit beleidsperspectief de nadruk juist vaak op lokale overheden ligt.

Deze fenomeenanalyse, uitgevoerd in opdracht van de Gemeente Groningen, richt zich op de regionale dimensie van extremisme. Het voornaamste doel was het in kaart brengen van de verschillende vormen en uitingen van extremisme in Noord-Nederland in de periode 2014-2022.

Uit het onderzoek blijkt dat extremisme in Noord-Nederland een veelzijdig en fluïde fenomeen is dat zich in de afgelopen jaren snel heeft ontwikkeld. Waar traditionele(re) vormen van religieus en links- en rechts-extremisme gedurende de onderzoeksperiode slechts beperkt op de voorgrond traden in de regio, zijn nieuwe vormen opgekomen. Deze kunnen veelal gekarakteriseerd worden als antioverheidsextremisme, maar er vindt toenemende kruisbestuiving plaats met (vooral) radicaal- en extreemrechts gedachtegoed. Deze nieuwere, fluïde vormen van extremisme hebben de afgelopen jaren geleid tot een toename in het aantal extremismegerelateerde incidenten in de regio.

De recentere vormen van extremisme hebben een diffuus karakter wat betreft organisatiestructuur en gedachtegoed. Qua organisatiestructuur spelen formele organisaties en meer centraal georganiseerde groepen in Noord-Nederland een beperkte rol. Zowel antioverheidsbewegingen als nieuwe vormen van extreemrechts zijn sterk gefragmenteerd en gebaseerd op losse (offline en online) sociale netwerken en gelegenheidscoalities. Wat betreft gedachtegoed maken grote, relatief coherente ideologieën op het gebied van religieus en rechts- en links-extremisme in toenemende mate plaats voor gefragmenteerde ideeën en denkbeelden. Deze ideeën en denkbeelden worden (offline en online) gevoed door zowel internationale ontwikkelingen als nationale en regionale kwesties. Ze worden vaak geuit in relatie tot specifieke issues, variërend van het corona- en stikstofbeleid tot asielzoekerscentra en Zwarte Piet.

Het diffuse karakter van hedendaags extremisme wordt geïllustreerd door een terugkerend thema in deze fenomeenanalyse: de kruisbestuiving die zowel binnen als tussen de verschillende vormen van extremisme plaatsvindt. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de coronaprotesten en de daaruit voortvloeiende extremistische gedragingen, waarbij antioverheidsdenken, complottheorieën en extreemrechtse overtuigingen samenkwamen. De coronaprotesten illustreren ook dat extremistische actoren regelmatig aansluiting vinden bij of voortkomen uit breder gedeelde ongenoegens en legitiem protest. In combinatie met het diffuse karakter van extremistische bewegingen, resulteert dit in vloeiende grenzen tussen activisme, radicalisme en extremisme.

Enerzijds sluit dit beeld aan bij (inter)nationale ontwikkelingen. Anderzijds kent Noord-Nederland regiospecifieke problematiek. Dit betreft niet alleen complexe regionale ‘hoofdpijndossiers’ zoals aardgaswinning en windmolenparken. Ook leven in Noord-Nederland relatief sterke gevoelens van maatschappelijk onbehagen en

anti-Randstedelijk ressentiment. Hierdoor biedt de regio een voedingsbodem voor antioverheidsextremisme en (nieuwe vormen van) radicaal- en extreemrechts. Vanwege de focus op traditionele(re) bewegingen, het diffuse karakter van hedendaags extremisme en de normalisering van antioverheids- en radicaal- en extreemrechts gedachtegoed hebben deze ontwikkelingen echter nog niet de aandacht gekregen die ze verdienen.

In het tweede deel van dit onderzoek is nagegaan in hoeverre de extremismeaanpak in Noord-Nederland aansluit bij de geschetste ontwikkeling van het fenomeen. De noordelijke partijen volgen over het algemeen de landelijke kaders omtrent de Persoonsgerichte Aanpak Radicalisering en Extremisme. Tegelijk zijn grote verschillen waarneembaar tussen gemeenten wat betreft beschikbare capaciteit, ervaring en expertise. Dit heeft tot gevolg dat de opgezette structuren en het aantal behandelde casussen per gemeente sterk uiteenlopen.

Bovendien blijkt sprake van een discrepantie tussen de ontwikkeling van het fenomeen extremisme in Noord-Nederland en de aanpak ervan. Zo zijn zowel de landelijke kaders als veel lokale professionals sterk gefocust op het jihadisme, terwijl dit in Noord-Nederland gedurende de onderzoeksperiode slechts een beperkte rol heeft gespeeld. Recentere vormen van antioverheids- en rechts-extremisme worden daarentegen vaak niet als zodanig (h)erkend. Ook op de cruciale rol van online activiteiten binnen hedendaagse extremistische netwerken is slechts beperkt zicht. De oorzaken voor deze discrepantie zijn divers. De normalisering van antioverheids- en radicaal- en extreemrechtse sentimenten speelt een rol, maar ook is sprake van een gebrek aan bewustwording en prioritering, van capaciteitstekorten en van een complexe samenwerking tussen betrokken partijen.

Op basis van deze conclusies verschaft dit rapport een aantal aanbevelingen, bestemd voor uiteenlopende actoren die verantwoordelijk zijn voor de extremismeaanpak in de regio:

- Creëren van bewustwording van de snelle ontwikkelingen van extremisme in Noord-Nederland en de discrepantie met de huidige aanpak, inclusief de onterechte focus op jihadisme en het niet als dusdanig (h)erkennen van andere vormen van extremisme.
- Duurzame (in plaats van trendgevoelige) investeringen in i) capaciteitstekorten bij politie en gemeenten en ii) kennisinfrastructuur door middel van training en bijscholing, met name wat betreft nieuwe vormen van extremisme en online extremisme.
- Versterken van inter- en intraregionale samenwerking op het thema, waarbij meer ervaren partijen een voortrekkersrol kunnen vervullen.
- Betere integratie van het thema radicalisering en extremisme met andere ambtelijke domeinen en thema's, zoals openbare orde, zorg, digitale veiligheid en specifieke dossiers als aardgaswinning en stikstof.
- Opzetten van vervolgonderzoek om meer inzicht te krijgen in regionale uitingen van (met name) antioverheidsextremisme en rechts-extremisme.

Voorwoord

Deze Fenomeenanalyse Extremisme Noord-Nederland is uitgevoerd door onderzoekers van de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) in opdracht van de Gemeente Groningen. De bevindingen die in dit rapport worden gepresenteerd, zijn het resultaat van onafhankelijk wetenschappelijk onderzoek.

Onze grote dank gaat uit naar onze adviescommissie bestaande uit medewerkers van de Gemeente Groningen, de Gemeente Assen en de Politie Noord-Nederland voor het in ons gestelde vertrouwen en hun stimulerende commentaar op conceptversies van dit rapport.

Dit onderzoek had niet tot stand kunnen komen zonder ondersteuning door de Faculteit der Letteren, The Groningen Research Institute for the Study of Culture, de Geodienst en studentassistenten die in verschillende fasen van het onderzoek hebben meegewerkt. Wij danken hen voor hun inzet en ondersteuning. Verder danken wij onze collega Bharath Ganesh, die zijn Telegram-scraper ter beschikking heeft gesteld voor onze sociale netwerkanalyse. Ten slotte willen we de personen bedanken die in het kader van dit onderzoek zijn geïnterviewd en ons in openheid en vertrouwen input hebben verschaft over extremisme in Noord-Nederland en de aanpak daarvan. De inhoud van dit rapport is vanzelfsprekend volledig voor onze eigen rekening.

Pieter Nanninga, Léonie de Jonge, Fleur Valk
augustus 2022

Lijst met afkortingen

AFA	Anti-Fascistische Actie
AIVD	Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst
BDG	Bodegraven
CP’86	Centrumpartij ’86
CTER	(Contra)-terrorisme, Extremisme en Radicalisering
DTN	Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland
DvhN	Dagblad van het Noorden
FvD	Forum voor Democratie
IS	Islamitische Staat
KNNL	Kameraadschap Noord-Nederland
LC	Leeuwarder Courant
LSE	Landelijk Steunpunt Extremisme
NCTV	Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid
NDP	Nationaaldemocratische Partij van Duitsland
NHL	Noordelijke Hogeschool Leeuwarden
NPD	Nationaal-Democratische Partij (Oostenrijk)
NSB	Nationaal-Socialistische Beweging
NVU	Nederlandse Volks-Unie
OM	Openbaar Ministerie
OMG	Onafhankelijke Media Groep
OOV	Openbare Orde en Veiligheid
PGA	Persoonsgerichte Aanpak
PGA-R	Persoonsgerichte Aanpak Radicalisering en Extremisme
PKK	Koerdische Arbeiderspartij
PVV	Partij voor de Vrijheid
RUG	Rijksuniversiteit Groningen
RvdK	Raad voor de Kinderbescherming
SOO	Soldiers of Odin
TER	Terrorisme, Extremisme en Radicalisering
VL	Verbind Lokaal
ZVH	Zorg- en Veiligheidshuis

DEEL I

Inleiding en verantwoording

Inleiding

De afgelopen jaren heeft het extremistische landschap in Nederland zich sterk ontwikkeld. Waar in de publieke beeldvorming en in het beleid de nadruk aanvankelijk lag op religieus extremisme, en in het bijzonder jihadisme, zijn de laatste jaren andere vormen van extremisme sterker op de voorgrond getreden. Met name sinds de uitbraak van de coronapandemie in 2019 zijn toenemende verharding en verdeeldheid van het maatschappelijke en politieke debat zichtbaar. Antioverheidssentimenten en maatschappelijk ongenoegen worden explicieter publiekelijk geuit, bijvoorbeeld in relatie tot het corona- en stikstofbeleid. Bovendien lijken meer mensen online snel te radicaliseren onder invloed van complotdenkers of radicaal- en extreemrechtse groeperingen.[1]

Binnen deze ontwikkelingen neemt de regio Noord-Nederland een bijzondere plaats in. Hoewel in Groningen, Friesland en Drenthe enerzijds vergelijkbare patronen te zien zijn als in andere delen van het land, wordt het gebied anderzijds gekenmerkt door regiospecifieke problematiek, bijvoorbeeld rondom gaswinning, windmolens en asielzoekerscentra. Extremismeonderzoek heeft zich vooralsnog echter vooral gericht op internationale en nationale contexten, terwijl er nauwelijks studies zijn uitgevoerd naar extremisme op regionaal niveau. Dit geldt in het bijzonder voor Noord-Nederland, waar de verschillende vormen van extremisme nog niet eerder systematisch onderzocht zijn. Dit is opvallend, omdat de nadruk vanuit beleidsperspectief juist vaak op lokale overheden ligt. Daarnaast richt onderzoek naar extremisme in Nederland zich vooralsnog vooral op het jihadisme. De dreiging vanuit het jihadisme in Nederland lijkt echter af te nemen, terwijl met name rechts-extremisme en antioverheidsextremisme aan populariteit lijken te winnen.

Het voornaamste doel van dit onderzoek is daarom het in kaart brengen van (de verschillende vormen en uitingen van) extremisme in Noord-Nederland in de periode 2014-2022.[2] De belangrijkste ontwikkelingen op dit gebied worden beschreven en geduid en vervolgens gerelateerd aan de huidige aanpak van extremisme en radicalisering in Noord-Nederland. Hiermee levert dit onderzoek niet alleen een belangrijke bijdrage aan de bestaande kennis over extremisme in Noord-Nederland en ontwikkelingen daaromtrent, maar verschaft deze studie ook een basis voor nader onderzoek naar de relatie tussen extremisme in Noord-Nederland en in andere regio's, naar het (eventuele) regiospecifieke karakter van het fenomeen en naar de effectiviteit van de extremismeaanpak in Noord-Nederland.

Het eerste deel van dit rapport beschrijft hoe extremisme in deze studie wordt gedefinieerd en gecategoriseerd. Ook worden de gebruikte onderzoeksmethoden verantwoord. Het tweede deel presenteert de belangrijkste bevindingen van het onderzoek door het fenomeen extremisme in Noord-Nederland te beschrijven en te duiden. Het derde deel koppelt deze bevindingen aan de huidige extremismeaanpak in Noord-Nederland en doet aanbevelingen voor nadere aanscherping van het beleid.

Definiëring en categorisering

Definiëring

Extremisme is geen eenduidig fenomeen, maar een complex en omstreden concept dat op verschillende manieren wordt gebruikt. Doorgaans wordt het gezien als een verzamelterm voor bewegingen, groeperingen en individuen die vanuit hun ideologie of gedachtegoed doelen nastreven die onverenigbaar worden geacht met fundamentele principes van een samenleving, en die daarbij gebruikmaken van methoden die op dat moment als ontoelaatbaar worden gezien.[3] In Nederland is deze algemene definitie nader ingevuld door onder andere de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) en de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV). Zij gebruiken de term 'extremisme' voor actoren die zich op ideologische gronden verzetten tegen de democratische rechtsorde, daarbij ondemocratische methoden hanteren en bereid zijn de wet te overtreden.[4]

Deze definities laten zien dat extremisme geen opzichzelfstaand, vastomlijnd fenomeen is. In de eerste plaats wordt extremisme gedefinieerd in relatie tot iets anders: het 'niet-extreme'. In de definities van de AIVD en NCTV betreft dit bijvoorbeeld de democratische rechtsorde. In de tweede plaats is extremisme een contextafhankelijk begrip. Het wordt gedefinieerd als afwijkend van wat op dat moment en op die plaats wordt gezien als 'het centrum', 'mainstream', 'de norm' of 'acceptabel'.[5] Die opvattingen kunnen echter over tijd en plaats veranderen, wat dus ook geldt voor de vraag wie als extremist wordt gela-

beld.[6] Dit maakt het concept sterk afhankelijk van machtsrelaties, want actoren in machtsposities hebben meer invloed om te bepalen wie als mainstream en wie als extremistisch moet worden gezien dan actoren in de marge.[7] Het is belangrijk hierop te reflecteren, want extremisme is ook een normatief concept dat wordt gebruikt om anderen neer te zetten als afwijkend van de mainstream en daarmee vaak als ongewenst.[8] Dit kan verstrekkende gevolgen hebben. Zo kunnen in Duitsland extreemrechtse groeperingen verboden worden, maar radicaal-rechtse groeperingen niet.[9] In dit onderzoek zal een werkdefinitie van extremisme als uitgangspunt genomen worden, maar om bovenstaande redenen wordt ook gereflecteerd op het gebruik van het label 'extremisme' in de Noord-Nederlandse beleidsvorming en praktijk.

De werkdefinitie die in de context van dit onderzoek gebruikt wordt, luidt: *Extremisme is het fenomeen waarbij personen of groepen vanuit hun gedachtegoed bereid zijn buitenwettelijke handelingen te verrichten om hun doelen na te streven.* In deze definitie staat een combinatie van gedachtegoed en handelen centraal, wat extremisme onderscheidt van radicalisme (waar de nadruk ligt op het gedachtegoed) en criminaliteit (waar de nadruk ligt op buitenwettelijk handelen). Wat betreft het gedachtegoed is ervoor gekozen dit breed te definiëren en dit niet te beperken tot (politieke of religieuze) ideologieën of toe te spitsen op verzet tegen de democratische rechtsorde, om zo rekenschap te geven aan het contextuele karakter van extremisme en het snel veranderende fenomeen in Nederland heden ten dage. De nadruk op het buitenwettelijke karakter van de handelingen onderscheidt extremisme van activisme, wat duidt op buitenparlementaire acties die zich afspelen binnen het wettelijke kader.[10]

Hierbij moet echter worden opgemerkt dat het onderscheid tussen (legitiem) radicalisme en activisme enerzijds en (buitenwettelijk) extremisme anderzijds in de praktijk vaak moeilijk te maken is. Zo hebben gedurende de onderzoeksperiode verschillende protestacties plaatsgevonden die uitmondden in extremistische gedragingen. Het is belangrijk te benadrukken dat het overgrote merendeel van de deelnemers aan protestacties tegen bijvoorbeeld het corona- of stikstofbeleid niet als extremistisch bestempeld mag worden. De extremistische gedragingen die zijn voortgekomen uit deze acties zijn echter wel opgenomen in dit onderzoek. Anderzijds is ook aandacht besteed aan legitieme publieke protestacties van extremistische actoren. De belangrijkste reden hiervoor is dat, zoals later zal worden beschreven, extremisme in Noord-Nederland niet los gezien kan worden van een maatschappelijke context waarin ongenoegen en polarisatie zijn toegenomen.

Categorisering

In de wetenschappelijke literatuur en in publicaties van (semi)overheidsinstanties en onderzoeksbureaus wordt extremisme op verschillende manieren gecategoriseerd. In dit onderzoek is ervoor gekozen te focussen op vier subcategorieën van extremisme die voor de Noord-Nederlandse context het meest relevant zijn. Deze categorieën zijn niet allesomvattend[11] en vertonen overlap en kruisbestuiving, maar vormen in het kader van dit onderzoek een vruchtbare lens om het fenomeen in kaart te brengen.

1. Religieus extremisme

Religieus extremisme duidt breed geformuleerd op extremisten die de motivatie, legitimatie en betekenis van hun handelingen baseren op een religieuze traditie. Dit betekent nadrukkelijk niet dat het gedrag van religieuze extremisten uitsluitend of primair vanuit religie verklaard moet worden, want de rol van religie hangt doorgaans sterk samen met andere (politieke, sociale en culturele) factoren. Hoewel extremisten zich in de afgelopen decennia op diverse religieuze tradities hebben beroepen, is in de onderzoeksperiode van dit project met name het transnationale jihadisme op de voorgrond getreden: een diffuse beweging waarbinnen de gewapende strijd wordt omarmd om een authentieke islamitische staat te verwezenlijken.

2. Rechts-extremisme

Rechts-extremisme wordt gekenmerkt door een ideologie waarbij een voorkeur voor het 'eigene' en afkeer van het 'vreemde' centraal staan en waarbij het onderscheid tussen beide gebaseerd is op ras, etniciteit, cultuur en/of religie. Veelgenoemde kenmerken van extreemrechts zijn dan ook antisemitisme, (ultra)nationalisme, nativisme, racisme en xenofobie. Verder kenmerkt deze ideologie zich door een hang naar het autoritaire. Zo staan radicaal- en extreemrechtse actoren doorgaans een sterke en homogene staat voor die geacht wordt de eigen groep, natie, cultuur of religie te beschermen.[12]

3. Links-extremisme

Links-extremisme wordt in de wetenschappelijke literatuur minder specifiek gedefinieerd, wat wellicht mede veroorzaakt wordt door het diffuse karakter van het fenomeen.[13] In het algemeen wordt links-extremisme gekenmerkt door een streven naar radicale gelijkheid. Hierbij kan de nadruk liggen op sociaaleconomische gelijkheid tussen mensen en dus op een totale herverdeling van de welvaart. Dit manifesteert zich bijvoorbeeld in

een marxistische of antikapitalistische houding of, op mondiaal niveau, in antiglobalisme.[14] De nadruk kan ook liggen op gelijkheid tussen mensen in cultureel of etnisch opzicht, wat zich kan uiten in verzet tegen (als te rigide ervaren) asiel- en migratiebeleid.[15] Hieraan gerelateerd manifesteren links-extremistische groepen zich de laatste jaren sterk op de thema's antifascisme en antiracisme. Twee andere thema's waar links-extremisten zich de afgelopen decennia op hebben geprofileerd, zijn dierenrechten en milieu.

4. Antioverheidsextremisme

Hoewel de hiervoor beschreven traditionele vormen van extremisme ook een bepaalde mate van antioverheidsdenken in het gedachtegoed hebben geïntegreerd, kan de afgelopen jaren een nieuwe vorm van extremisme worden onderscheiden waarbij antioverheidsdenken daadwerkelijk centraal staat in gedachtegoed en handelen. In dit onderzoek wordt het label antioverheidsextremisme gebruikt voor (de bereidheid tot) buitenwettelijke handelingen die voortvloeien uit een gedachtegoed waarin het afwijzen van de overheid, het overheidsbeleid en/of democratische procedures centraal staat.[16] Deze houding kan gericht zijn tegen de overheid in het algemeen, bijvoorbeeld als de overheid gezien wordt als onderdeel van een breder complot van een (vermeende) elite die zijn macht wil bestendigen en uitbreiden. Deze houding kan ook gericht zijn tegen specifiek overheidsbeleid, bijvoorbeeld met betrekking tot corona, stikstof en windmolens.

Onderzoeksmethoden

Om inzicht te krijgen in het fenomeen extremisme in Noord-Nederland is gebruikgemaakt van verschillende onderzoeksmethoden. In de eerste plaats is *open bronnenonderzoek* uitgevoerd op basis van wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke publicaties die zijn geïdentificeerd via de gangbare zoekmachines en bibliotheekcatalogi. Op deze manier is de bestaande kennis over het fenomeen en de daarmee gepaard gaande hiaten in kaart gebracht, met focus op de Nederlandse en in het bijzonder Noord-Nederlandse context.

Daarnaast zijn *interviews* afgenomen met 33 professionals, werkzaam bij Noord-Nederlandse gemeenten (14), Politie Noord-Nederland (5), het Openbaar Ministerie (2), de AIVD (3), de NCTV (1), Zorg- en Veiligheidshuizen (2), Reclassering (2), de Raad voor de Kinderbescherming (2), het Landelijk Steunpunt Extremisme (1) en een WIJ-team (1). Voor het doel van dit onderzoek zijn de gegevens uit deze semigestructureerde interviews geanonimiseerd. Deze interviews hebben inzicht verschaft in zowel het (beeld van het) fenomeen extremisme in de drie noordelijke provincies als in de aanpak van radicalisering en extremisme op verschillende niveaus. Omdat het binnen de reikwijdte en het tijdsbestek van dit onderzoek niet opportuun was, zijn geen interviews afgenomen met (potentiële) subjecten zelf.

Verder zijn data verzameld over aan extremisme gerelateerde incidenten in Noord-Nederland in de periode 2014-2022. Hiervoor zijn (de verschillende regionale edities van) het *Dagblad van het Noorden* (DvhN) en de *Leeuwarder Courant* (LC) uit deze periode systematisch onderzocht met behulp van relevante zoektermen. Daarnaast zijn deze dagbladen gedurende de actieve onderzoeksperiode (1 augustus 2021 tot en met 1 juni 2022) dagelijks gemonitord. Deze data zijn aangevuld met informatie uit *gerechtelijke uitspraken* en andere open bronnen, zoals landelijke mediaberichtgeving en rapportages van (semi)overheids- en onderzoeksinstanties. Op basis van deze data is een *incidentenlijst* samengesteld met extremistische gedragingen en publieke protestacties van extremistische actoren. Deze incidentenlijst is niet volledig en moet kritisch beschouwd worden, bijvoorbeeld omdat het onderscheid tussen activisme en extremisme, alsook het onderscheid tussen verschillende vormen van extremisme, steeds diffuser lijkt te worden. De incidentenlijst biedt wel een indicatief overzicht van de verspreiding en ontwikkeling van het fenomeen in Noord-Nederland.

Bovendien hebben de onderzoekers de beschikking gekregen over gegevens uit het *Contraterrorisme, Extremisme en Radicalisering* (*CTER*)*-register* van de Politie Eenheid Noord-Nederland. Dit betrof door het CTER-team samengestelde overzichten van i) personen die direct dan wel indirect in verband worden gebracht met radicalisering en extremisme (zogenoemde 'CTER-subjecten' op de gebieden 'islamisering' en 'extremisme') en ii) in het register opgenomen meldingen over radicalisering en extremisme (zogenoemde 'CTER-registraties' in de Basisvoorziening Handhaving). Deze overzichten zijn uitgesplitst per jaar, district en/of vorm van extremisme en niet herleidbaar tot specifieke individuen of casussen. Hoewel deze overzichten inzicht verschaffen in het beeld van het fenomeen binnen de politie, kennen ze ook verschillende beperkingen. Zo is het al dan niet opnemen van subjecten of registraties in het register sterk afhankelijk van de signalen die (al dan niet) worden doorgegeven en de duiding daarvan door de betrokken politiemedewerkers. Deze afhankelijkheid van signaleringsstructuren,

signaleringsbereidheid en interpretatie door diverse individuen kan leiden tot vertekeningen van de cijfers over tijd en ruimte. Bovendien zijn in de overzichten ook signalen opgenomen die na duiding door de CTER Informatiecel (Infocel) niet CTER-waardig bleken te zijn en bevatten ze personen waarover een signaal is binnengekomen, maar die niet direct aan radicalisering of extremisme gerelateerd kunnen worden. Deze kanttekeningen, in combinatie met het feit dat de data niet controleerbaar zijn voor de onderzoekers, leiden ertoe dat de data slechts beperkt inzicht geven in het fenomeen extremisme in Noord-Nederland. Ze geven vooral inzicht in de signalen die bij de Infocel zijn binnengekomen en in het beeld van het fenomeen dat op basis daarvan binnen de organisatie is ontstaan.

Ten slotte is een verkennende *socialemedia-analyse* uitgevoerd naar extremistische groepen en individuen uit Noord-Nederland. In het afgelopen jaar zijn een aantal openbare websites en socialemediakanalen geobserveerd. Vanwege de toegankelijkheid en het vaak meer lokale karakter heeft de nadruk hierbij gelegen op antioverheidsgroepen en radicaal- en extreemrechtse organisaties die actief zijn op de chat-app Telegram. Met behulp van datascrapingsoftware zijn enkele netwerkanalyses uitgevoerd, onder andere om een beeld te krijgen van de verspreiding van en kruisbestuiving tussen verschillende groepen en stromingen. Deze socialemedia-analyse biedt nadrukkelijk geen volledig beeld van de online activiteiten van extremisten in Noord-Nederland, maar verschaft wel enig inzicht in het gebruik van sociale media door extremistische groepen en individuen.

Hoewel uit het openbronnenonderzoek is gebleken dat de bestaande kennis over het fenomeen extremisme in Noord-Nederland zeer beperkt is en de verzamelde data beperkingen kennen, is het door het gebruik van verschillende soorten data en onderzoeksmethoden (triangulatie) mogelijk gebleken een beeld te scheppen van het fenomeen en de ontwikkeling daarvan sinds 2014. Deel II van dit rapport schetst dit beeld door eerst de algemene ontwikkelingen en vervolgens de vier verschillende categorieën afzonderlijk te presenteren.

1. NCTV, 'De verschillende gezichten van de coronaprotesten', april 2021.
2. Voor deze periode is gekozen omdat ontwikkelingen rondom het jihadisme en de Syrië-oorlog rond 2014 de basis hebben gelegd voor het huidige extremismebeleid.
3. Zie bijvoorbeeld Manuela Caiani, 'Extremism', in *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*, David A. Snow et al. red. (Malden: Blackwell Publishing, 2013): 1-3.
4. AIVD, 'Extremisme', n.d.; NCTV, 'Definities gebruikt in het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland', n.d.
5. Pieter Nanninga, 'Extremism', in *Vocabulary for the Study of Religion 1*, red. Robert A. Segal & Kocku von Stuckrad (Leiden: Brill, 2015): 592-593.
6. Katy Brown, Aurelien Mondon & Aaron Winter, 'The far right, the mainstream and mainstreaming: towards a heuristic framework', *Journal of Political Ideologies* (5 juli 2021).
7. Anna C. Williford, 'Blurred Lines: What Is Extremism?', *Journal of Law Reform* 52, no. 4 (2019).
8. Maria Vliek & Martijn de Koning, 'Beleidsinstrumenten en extremistische wereldbeelden – Een verkennend rapport', Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen, november 2020).
9. Cas Mudde, *The Far Right Today* (Cambridge: Polity Press, 2019): 5.
10. AIVD, 'Extremisme', n.d.; NCTV, 'Definities gebruikt in het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland', n.d.
11. Zo zijn bijvoorbeeld vormen van niet-Nederlands (rechts)nationalisme of separatisme, zoals de ultranationalistische Grijze Wolven en de Koerdische PKK uit Turkije, niet eenduidig in onderstaande categorieën onder te brengen. Een focus op de vier nader besproken categorieën is echter gerechtvaardigd vanuit het oogpunt van omvang en relevantie in Noord-Nederland.
12. Cas Mudde, 'Right-wing extremism analyzed: a comparative analysis of the ideologies of three alleged right-wing extremist parties (NPD, NDP, CP'86)', *European Journal of Political Research* 27, no. 2 (1995): 203-224; Nikki Sterkenburg, Maar dat mag je niet zeggen. De nieuwe generatie radicaal- en extreemrechts in Nederland (Amsterdam: Uitgeverij Das Mag, 2021).
13. Maria Vliek & Martijn de Koning, 'Beleidsinstrumenten en extremistische wereldbeelden – Een verkennend rapport', Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen, november 2020): 55-61.
14. Luke March & Cas Mudde, 'What's Left of the Radical Left? The European Radical Left after 1989: Decline and Mutation', *Comparative European Politics* 3 (2005): 23-49.
15. Tom van Ham et al., 'Links-Extremisme in Beeld – Een verkennend onderzoek naar links-extremistische groeperingen in Nederland' (n.p., Bureau Beke in opdracht van WODC, 2018): 32-37.
16. Vgl. AIVD, 'Jaarverslag 2019'.

DEEL II

Extremisme in Noord-Nederland, 2014-2022

Het fenomeen in vogelvlucht

Op het eerste gezicht lijkt extremisme in Noord-Nederland een relatief beperkt fenomeen. Zo is volgens de gegevens uit het CTER-register slechts 3,4 procent van het totale aantal CTER-subjecten in Nederland woonachtig in de drie noordelijke provincies, terwijl deze gezamenlijk circa 10 procent uitmaken van de Nederlandse bevolking.[1] Ook het gebrek aan wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke publicaties over het onderwerp en de geringe aandacht voor de regio in de Dreigingsbeelden Terrorisme Nederland van de NCTV en Jaarverslagen van de AIVD lijken de beperkte omvang van het fenomeen in Noord-Nederland te illustreren.[2]

Bij dit beeld zijn echter de nodige kanttekeningen te plaatsen. Zo zeggen de CTER-gegevens weinig over de omvang van het fenomeen omdat ze sterk afhankelijk zijn van de signaleringsstructuur en -bereidheid binnen de politie en van duiding door de politie. De literatuur is voornamelijk gericht op het landelijke niveau, terwijl er weinig aandacht is voor specifieke regio's, zeker buiten de Randstad. Bovendien hebben zowel onderzoekers als beleidsbepalers en professionals zich de afgelopen periode primair gericht op jihadisme en, in mindere mate, klassieke uitingen van rechts- en links-extremisme. Kennis over en zicht op andere vormen en nieuwe ontwikkelingen is daarentegen beperkt en fragmentarisch.

Deze fenomeenanalyse laat dan ook zien dat bovenstaand beeld sterk vertekend is. Extremisme in Noord-Nederland is een diffuus en veelzijdig fenomeen dat zich snel ontwikkelt. Waar traditionele(re) vormen van religieus en links- en rechts-extremisme in de regio in de periode 2014-2022 slechts beperkt op de voorgrond zijn getreden, zijn nieuwe vormen opgekomen. Deze kunnen vaak gekarakteriseerd worden als antioverheidsextremisme, maar er vindt in toenemende mate kruisbestuiving plaats met (vooral) recentere vormen van radicaal- en extreemrechts gedachtegoed. Onder invloed van deze ontwikkelingen kent de regio een stijgend aantal extremismegerelateerde incidenten, die gezien kunnen worden als radicale uitingen van breder gedeelde ongenoegens.

De stijging van het aantal extremismegerelateerde incidenten in Noord-Nederland blijkt uit de volgende grafiek, die de in totaal 65 geïdentificeerde extremistische gedragingen en publieke protestacties door extremistische actoren van 2014 tot en met 2021 uiteenzet.[3]

Dit overzicht illustreert in de eerste plaats dat het totale aantal incidenten in Noord-Nederland stijgt, terwijl de tra-

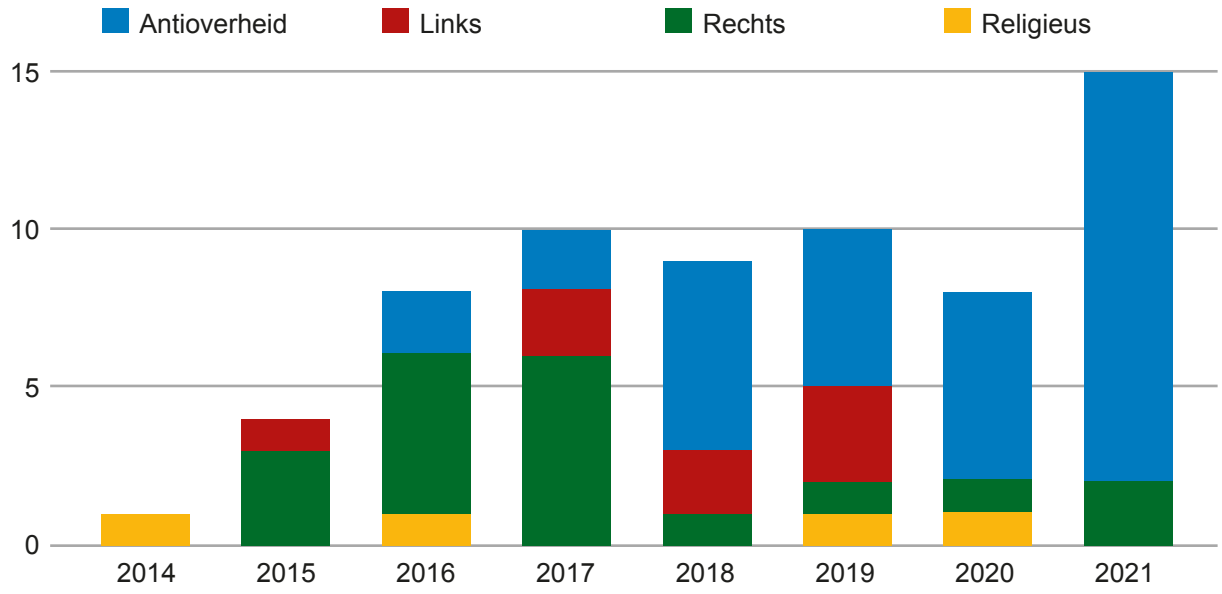

Aantal incidenten in Noord-Nederland per categorie per jaar, 2014-2021

ditionele(re) vormen van extremisme beperkt blijven. Er zijn weinig incidenten op het gebied van religieus extremisme, rechts-extremisme kwam vooral aan de oppervlakte in de periode van de zogeheten 'vluchtelingencrisis' en links-extremistische actoren hebben zich door de jaren heen af en toe gemanifesteerd in reactie op radicaal- en extreemrechtse groeperingen en individuen. Incidenten gerelateerd aan zowel rechts- als links-extremistische actoren betroffen vaak publieke protestacties, terwijl het aantal acties buiten de wettelijke kaders relatief beperkt was.

De stijging van het totale aantal incidenten wordt dan ook vooral veroorzaakt door extremistische gedragingen die voortkomen uit antioverheidssentimenten. Het aantal incidenten in deze categorie maakte gedurende de hele onderzoeksperiode het merendeel uit van het totaal aantal incidenten in Noord-Nederland (51,5 procent) en nam vooral de afgelopen jaren sterk toe. Deze toename is gedeeltelijk te wijten aan een aantal specifieke dossiers die in de periode 2018-2021 hun hoogtepunt kenden, zoals de protestacties tegen windmolens langs de N33 (2018-2019), het coronabeleid (2020-2021) en het stikstofbeleid (2019-2022). Tegelijk zal het vervolg van dit rapport laten zien dat de incidenten op deze specifieke dossiers geïnterpreteerd kunnen worden als uitingen van breder maatschappelijk ongenoegen en polarisatie in de regio.

De algemene trend die blijkt uit het aantal incidenten, wordt onderschreven door praktijkdeskundigen. Zo geven de voor dit project geïnterviewde professionals aan dat de casussen in het begin van de onderzoeksperiode 'vooral jihadisme' betroffen. De casussen die op dit moment lopen op het gebied van religieus extremisme, betreffen voornamelijk personen met een verleden in conflictgebieden dan wel oudere casussen die om verschillende redenen nog niet kunnen worden afgesloten.[4] Recente casussen gaan volgens de Noord-Nederlandse praktijkdeskundigen echter vooral over antioverheidsextremisme en extreemrechts, waarbij complotdenken en dossiers als het corona- en stikstofbeleid regelmatig worden genoemd.[5]

Verspreiding extremisme Noord-Nederland

Het beeld van de verspreiding van extremisme in Noord-Nederland is niet eenduidig. Als we kijken naar het aantal incidenten op *provinciaal niveau* van januari 2014 tot en met juni 2022, telt Groningen veruit het meeste aantal incidenten (41), gevolgd door Drenthe (17) en Friesland (13).[6]

Deze verschillen worden gedeeltelijk veroorzaakt door de incidenten in Groningen en Drenthe rondom de aanleg van een windmolenpark aan de N33. Daarnaast kende de provincie Groningen relatief veel protestacties van radicaal- en extreemrechtse groeperingen in de periode van de zogeheten 'vluchtelingencrisis' (2015-2017). Desalniettemin lijkt extremisme in de provincie Groningen (in beperkte mate) meer aan de oppervlakte te komen dan in de andere noordelijke provincies. Er kan echter *niet* geconcludeerd worden dat extremisme in Friesland beperkt is – hooguit dat het aantal incidenten achterblijft. Dit wordt ook geïllustreerd door de politiegegevens, die laten zien dat het aantal CTER-registraties in de jaren 2020 en 2021 in Groningen (274) hoger lag dan in Friesland (179), maar ook dat Friesland significant meer meldingen kende dan Drenthe (124).

Wat betreft de verspreiding op *lokaal niveau*, zien we dat extremisme verspreid over de drie noordelijke provincies voorkomt, maar dat er wel een aantal clusters te onderscheiden zijn.

Zo valt in de eerste plaats op dat de Gemeente Groningen veruit de meeste incidenten kende. Dit wordt niet alleen veroorzaakt door de omvang van de gemeente, maar ook door de aanzuigende werking die van de stad Groningen uitgaat. Zo werden een aantal grotere protestacties met regionaal karakter in de stad Groningen georganiseerd, wat resulteerde in een aantal incidenten in de categorie antioverheidsextremisme.

Daarnaast is zichtbaar dat incidenten in de categorie religieus extremisme uitsluitend plaatsvonden in de grotere steden. Dat is ook het geval voor het merendeel van de protestacties van radicaal- en extreemlinkse groepen. Incidenten gerelateerd aan extreemrechts vonden juist vooral plaats buiten de steden, waarbij met name het aantal incidenten in Oost-Groningen opvalt. Dit bevestigt het beeld uit de literatuur dat extreemrechtse organisaties in Oost-Groningen relatief veel voorkomen.

Wat betreft antioverheidsextremisme is het beeld diverser. Bij sommige thema's valt op dat de incidenten voornamelijk plaatsvonden buiten de grotere steden. Dit geldt logischerwijs voor de acties rondom de aanleg van een windmolenpark aan de N33 in de Gronings-Drentse grensgemeenten. Ook het stikstof- en het coronabeleid leidden tot een aantal incidenten buiten de steden. Incidenten gerelateerd aan complottheorieën vonden echter vrijwel uitsluitend plaats in de stad Groningen.

Op basis van de beschikbare literatuur, de interviewdata en het incidentenoverzicht lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat jihadisme en links-extremisme vaker in ste-

den voorkomen, terwijl rechts-extremisme buiten de grotere steden relatief meer aanhang kent. Nieuwe vormen van (antioverheids)extremisme zijn zowel in de steden als op het platteland in opkomst, maar komen hier (tot op zekere hoogte) tot uiting in relatie tot verschillende thema's. Daarnaast vindt zowel in steden als op het platteland kruisbestuiving plaats tussen complotdenken, antioverheidsdenken op specifieke thema's en (nieuwe vormen van) radicaal- en extreemrechts. Dit zal blijken uit de bespreking van de verschillende categorieën van extremisme die in dit rapport centraal staan.

Vormen van extremisme in Noord-Nederland

Religieus extremisme

In de wetenschappelijke literatuur en de beleidsstukken van de AIVD en de NCTV ligt de nadruk binnen religieus extremisme in Nederland vrijwel uitsluitend op het jihadisme. Het is echter belangrijk op te merken dat ook andere vormen van religieus-geïnspireerd extremisme voorkomen. Zo bedreigde een man uit Capelle aan den IJssel in 2020 vanuit religieuze motieven verschillende abortusklinieken, waaronder Stimezo in Groningen.[7] Bovendien kunnen ook antioverheidsextremisme en rechts-extremisme religieus geïnspireerd zijn. Zo had het inmiddels op last van de politie afgesloten Telegramkanaal 'de Bataafse Republiek', waar veel complottheorieën en antioverheidssentimenten werden verspreid, een 'Bataafse gebedsgroep', waarin deelnemers met elkaar baden, Bijbelteksten proclameerden en zich uitdrukten in religieuze tegenstellingen van goed en kwaad.[8]

In de onderzoeksperiode van deze fenomeenanalyse is in de categorie religieus extremisme echter vooral het jihadisme op de voorgrond getreden. Op landelijk niveau is de dreiging de afgelopen jaren afgenomen, maar nog altijd wordt het jihadisme door de NCTV en AIVD als de grootste dreiging voor de Nederlandse samenleving omschreven, met name vanwege gedetineerde jihadisten en teruggekeerde uitreizigers.[9] Heden ten dage bestaat de 'jihadistische beweging' in Nederland volgens deze instanties uit circa vijfhonderd personen. Deze 'beweging'

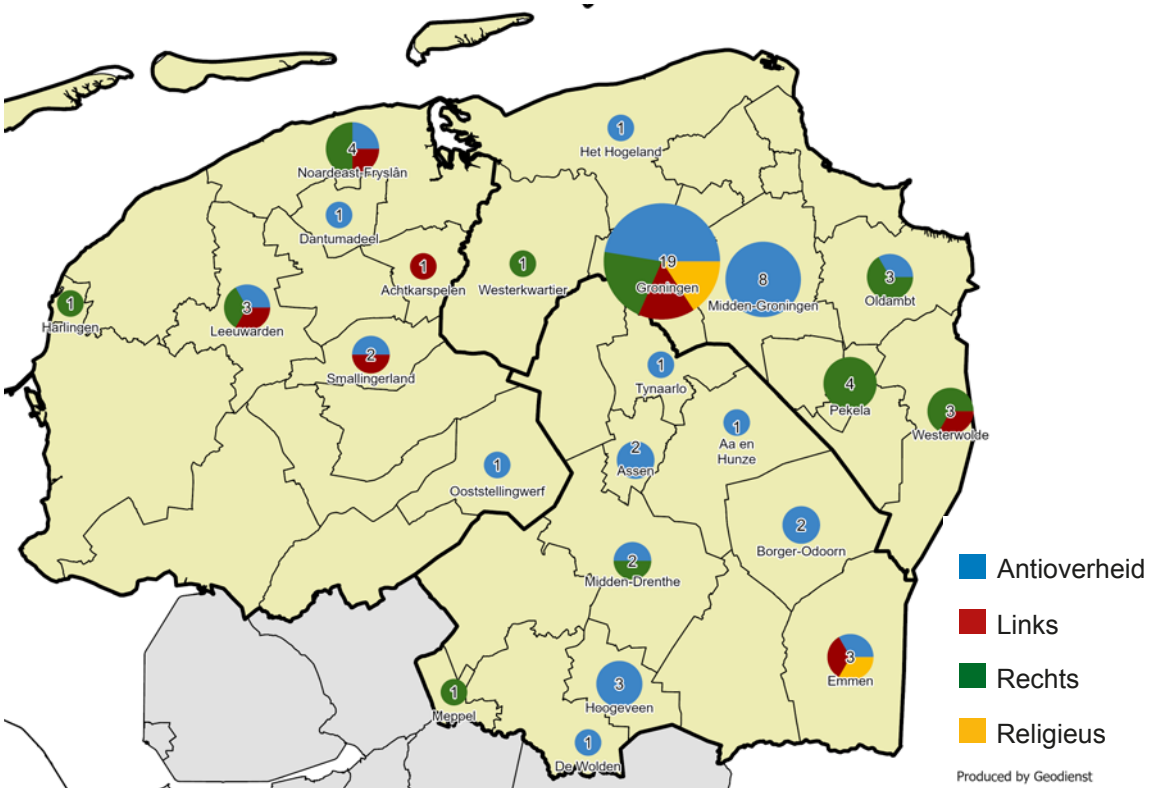

Aantal incidenten in Noord-Nederland per categorie, januari 2014-juni 2022

is in werkelijkheid echter geen vastomlijnd geheel, maar bestaat uit verschillende sociale netwerken die weinig hiërarchisch zijn. Interne verdeeldheid, fragmentatie, het gebrek aan charismatische leiders en repressieve overheidsmaatregelen hebben de vorming van radicale netwerken verstoord en ervoor gezorgd dat de beweging de laatste jaren minder expliciet naar buiten treedt.[10] Ondanks de afnemende dreiging van het jihadisme, is het belangrijk om de wisselwerking tussen rechts-extremisme en jihadisme in acht te blijven nemen: de recente oplevering van rechts-extremisme kan jihadistisch extremisme versterken en vice versa.[11]

Gezien de landelijke aandacht voor het fenomeen, is het niet verwonderlijk dat ook bij de betrokken instanties in Noord-Nederland zorgen leven over het jihadisme. Zo zou bij een aantal moskeeën in de regio sprake zijn van salafistische invloeden.[12] Ook valt op dat het CTER-register van de politie in 2020 en 2021 ruim driemaal zoveel subjecten bevat op het gebied 'islamisering' dan de andere vormen van extremisme bij elkaar opgeteld, al is het om eerdergenoemde redenen niet duidelijk in hoeverre dit daadwerkelijk personen met jihadistische sympathieën betreft.

Ondanks deze zorgen blijkt uit de beschikbare gegevens dat het jihadisme in Noord-Nederland relatief klein is. Zo is het aantal Noord-Nederlandse CTER-subjecten laag vergeleken met de rest van het land.[13] Ook het aantal geïdentificeerde incidenten is erg beperkt. Uit de beschikbare data blijkt dat slechts drie van de 305 Nederlandse 'Syriëgangers' op het moment van uitreizen woonachtig waren in Noord-Nederland.[14] Het bekendste voorbeeld is de halfblinde Somaliër Mohamed B. De 'blinde Sheikh', zoals hij in propaganda van de Islamitische Staat (IS) werd betiteld, opereerde voor zijn vertrek jarenlang vanuit Groningen als oprichter en moderator van afgeschermde webfora van radicale Nederlandse moslims.[15] Daarnaast startte het OM in 2015 een onderzoek naar de mogelijke aanwezigheid van Syrische 'jihadronselaars' in noordelijke asielzoekerscentra, waaronder Ter Apel. Het is echter onduidelijk of hieruit arrestaties zijn voortgekomen.[16] Meer recent heeft Noord-Nederland naar verluidt te maken gekregen met één of enkele terugkeerders.[17] Ten slotte werd in februari 2019 in het Overijsselse De Lutte de Groningse Sahraoui S. aangehouden, waarna uit zijn telefoon- en computergegevens bleek dat hij een aanhanger was van IS. In 2020 werd hij door de Rechtbank Rotterdam veroordeeld tot twee jaar celstraf voor het voorbereiden van een terroristische aanslag en/of het bevorderen van een terroristisch misdrijf en het voorhanden hebben van een vuurwapen met munitie.[18]

Kortom, waar op landelijk niveau de dreiging vanuit jihadistische hoek de afgelopen jaren duidelijk is afgenomen, lijkt het jihadisme in Noord-Nederland in de gehele periode 2014-2022 relatief beperkt te zijn geweest. Tegelijk onderstrepen de hiervoor beschreven incidenten dat het jihadisme in Noord-Nederland geen opzichzelfstaand fenomeen is. Het heeft bij uitstek een transnationaal karakter en het merendeel van de incidenten in de regio had een directe relatie met de oorlog in Syrië. Momenteel treden jihadistische groeperingen in Syrië, evenals in buurland Irak, minder op de voorgrond en is de aantrekkingskracht van IS onmiskenbaar verminderd. Tegelijk blijven structurele problemen in landen als Syrië, Irak, Jemen en Afghanistan een voedingsbodem vormen voor extremistische organisaties. Daarnaast is de afgelopen jaren toenemende activiteit van jihadistische organisaties in Afrika zichtbaar.[19] Jihadisme zal ook in de komende periode een rol blijven spelen, maar er zijn geen aanwijzingen dat deze ontwikkelingen directe gevolgen hebben voor Noord-Nederland.

Rechts-extremisme

Tot het begin van de eenentwintigste eeuw was extreemrechts een randverschijnsel in Nederland. Dit veranderde na de aanslagen van 11 september 2001 en de moorden op Pim Fortuyn (2002) en Theo van Gogh (2004). Als gevolg van de sterk gepolariseerde debatten rondom vluchtelingen, 'islamisering' en Zwarte Piet wisten extreemrechtse formaties een steeds breder publiek aan te spreken.[20] Desalniettemin is de actieve aanhang van extreemrechts in Nederland tot op heden relatief klein en versnipperd.[21] Tegenwoordig kent extreemrechts vele verschijningsvormen, waaronder politieke partijen en ultranationalistische organisaties, maar ook diffuse online groeperingen, studiebewegingen, leesgroepen, protestbewegingen, sportteams en individuen.[22] In Noord-Nederland zijn vier stromingen te onderscheiden: klassieke neonazistische groepen, alt-rightbewegingen, identitaire formaties en zogenaamde 'accelerationisten'.

In de onderzoeksperiode van deze fenomeenanalyse waren verschillende klassieke neonazistische formaties actief in Noord-Nederland. Deze groepen streven naar een herstel van een Groot-Germaans Rijk en geloven dat het blanke ras superieur is aan andere rassen.[23] Een voorbeeld hiervan is het Kameraadschap Noord-Nederland (KNNL), een regionale afsplitsing van de internationale neonazigroep Blood & Honour. KNNL werd in het najaar van 2015 gereactiveerd door zich aan te sluiten bij lokale protesten tegen de komst van vluchtelingen.[24] In

2016 was KNNL betrokken bij demonstraties in diverse locaties in Oost-Groningen, waaronder Beerta, Oude Pekela, Winschoten en Veendam.[25] Volgens Willem Wagenaar, onderzoeker van de Anne Frank Stichting, zijn enkele (voormalige) aanhangers van KNNL ook betrokken bij de productie van nazirock.[26] Het muziekproject Flatlander en het in de extreemrechtse scene bekende kledingmerk Batavica komen voort uit KNNL. In december 2021 was de oprichter van Batavica met een kraampje vertegenwoordigd bij een illegale kerstmarkt van Forum voor Democratie in het Drentse dorp Wijster.[27] Naast KNNL is ook de in 1971 opgerichte Nederlandse Volks-Unie (NVU) actief in Noord-Nederland. In het Friese Harlingen werd in 2015 een informatiebijeenkomst over de opvang van vluchtelingen geannuleerd na signalen dat leden van de NVU ook wilden komen.[28] In 2017 riep de partij haar aanhangers via Facebook op om naar Ter Apel te komen om te demonstreren tegen de komst van vluchtelingen.[29]

De AIVD noemt daarnaast United We Stand, een in Winschoten gevestigde militante afsplitsing van de Soldiers of Odin (SOO).[30] Laatstgenoemde werd in 2015 in Finland opgericht naar aanleiding van de zogeheten 'Europese vluchtelingencrisis'. De groep organiseert naar eigen zeggen 'burgerwachten' om de 'eigen bevolking' te beschermen tegen migranten. In juli 2016 kwam de voorman van de Groningse afdeling van SOO meermaals in opspraak omdat de groep in Winschoten een asielzoeker zou hebben 'aangehouden' die vrouwen zou hebben lastiggevallen.[31] Een vergelijkbare organisatie is de sinds 2015 in Friesland actieve extreemrechtse groep Frysk Heidens Front. De aanhang beperkt zich tot een tiental personen die zichzelf voordoen als leden van een motorclub. Deze formatie dook de afgelopen jaren regelmatig op bij demonstraties door heel Nederland tegen de komst van vluchtelingen.[32] Ook toonden aanhangers van deze groep op sociale media hun fascinatie voor wapens en geweld. Begin 2017 was een Facebookbericht met een foto van vuurwapens aanleiding voor een politie-inval in het huis van de president van het Frysk Heidens Front.[33]

Terwijl deze klassieke rechts-extreme organisaties in heel Nederland een leegloop beleven, kennen lossere formaties zonder formele lidmaatschappen juist een opmars. Sinds de overwinning van Donald Trump bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2016 wint de vanuit Amerika overgewaaide alt-rightbeweging in Nederland aan populariteit.[34] Alt-right staat voor 'alternative right' en is een verzamelnaam voor een nieuwe generatie van extreemrechtse denkers en activisten die een 'zuivere', 'blanke' etnostaat nastreven waarin geen plaats is voor andere 'rassen'.[35] De alt-rightbeweging vormt geen coherent geheel, maar bestaat uit losse individuen en groepen die vooral online actief zijn.[36] Een voorbeeld hiervan is het in 2016 opgerichte studiegenootschap Erkenbrand, een extreemrechtse actiegroep die sociale activiteiten zoals wandelingen, lezingen en borrels organiseert voor voornamelijk hoogopgeleide mensen met nationalistische en radicaal- en extreemrechtse ideeën.[37] Hoewel Erkenbrand niet regiogebonden is, is de formatie actief in de noordelijke provincies. Activiteiten lijken zich voornamelijk te richten op de provincies Groningen en Drenthe.[38]

Daarnaast zijn ook zogenaamde identitaire formaties in Noord-Nederland actief. Zij streven naar een etnisch homogeen Nederlands volk en verzetten zich tegen de vermeende 'islamisering van Europa'. In Noord-Nederland zijn drie formaties actief die als 'identitair' gekwalificeerd kunnen worden: Voorpost, Identitair Verzet en Pegida.[39] Voorpost is een actiegroep die in de jaren zeventig in Vlaanderen werd opgericht en streeft naar een homogeen Nederlands volk in één staat, en dus naar een eenwording van Nederland, Vlaanderen en Noord-Frankrijk.[40] In 2019 organiseerde de groep een illegaal protest bij het aanmeldcentrum voor asielzoekers in Ter Apel.[41] Identitair Verzet en Pegida kennen ook regionale afsplitsingen in Noord-Nederland. In 2018 plaatste Identitair Verzet 050 een spandoek boven de Groningse ringweg met de tekst 'Stop de Omvolking'.[42] In datzelfde jaar waren activisten van Identitair Verzet aanwezig bij de Sinterklaasintocht in Groningen.[43] Sindsdien is de Facebookpagina van de groep offline gehaald en zijn de activiteiten stopgezet. Ook rondom Pegida is het de afgelopen jaren rustig. In 2017 organiseerde de anti-islambeweging een demonstratie in Groningen en in 2018 reisde de groep tweemaal naar Dokkum om actie te voeren voor het behoud van Zwarte Piet.[44] Een Friese activist van Pegida Nederland organiseerde in 2020 als 'Natsjonalisten Fryslan' een demonstratie tegen de komst van een vluchtelingenopvang Leeuwarden, maar toen bleek dat dit niet door kon gaan, kwam enkel de organisator opdagen bij de demonstratie.[45]

Ook het zogenaamde 'accelerationisme' – het idee dat een onvermijdbare burgeroorlog tussen rassen versneld moet worden – lijkt de afgelopen jaren in populariteit toe te nemen, met name onder jongeren. Volgens Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN) 56 is sprake van een paar honderd Nederlandse jongeren die online accelerationistisch gedachtegoed propageren.[46] De AIVD en NCTV stellen dat het accelerationisme de extreemrechtse stroming is waar momenteel de meeste gewelddreiging van uitgaat.[47] Noord-Nederland lijkt hierop geen uitzondering te vormen. Dit beeld wordt bevestigd door

regiodeskundigen binnen de AIVD, de NCTV, Reclassering en het Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE).[48] Uit verschillende interviews met praktijkdeskundigen blijkt tevens dat het rechts-extremisme momenteel in trek is onder jongeren. Volgens een medewerker van een Zorg- en Veiligheidshuis (ZVH) zijn er bijvoorbeeld veel scholen die aan de bel trekken over jongeren die de Hitlergroet op school uitbrengen of online extreemrechtse content delen.[49]

Überhaupt lijken de activiteiten van extreemrechts zich in de afgelopen jaren te hebben verplaatst naar de online wereld. Vanwege de coronapandemie werd het lastiger voor extreemrechtse organisaties om demonstraties en fysieke bijeenkomsten te organiseren. Mede hierdoor zoeken radicaal- en extreemrechtse aanhangers steeds vaker aansluiting bij andere protesten, zoals demonstraties tegen de coronamaatregelen, Sinterklaasintochten en boerenprotesten. Daardoor is er sprake van kruisbestuiving.[50] Ook is de taboeïsering rondom radicaal- en extreemrechts in de afgelopen jaren grotendeels verdwenen. Na 1945 was er lang sprake van een sociale en maatschappelijke stigmatisering rondom radicaal- en extreemrechtse formaties. Hierdoor werd het voor dergelijke groeperingen en individuen een overlevingsstrategie om hun gedachtegoed voor de ogen van het bredere publiek te matigen en te verhullen. Door de normalisering van radicaal- en extreemrechts wordt deze betrokkenheid echter steeds vaker getolereerd.

Concluderend kan gesteld worden dat ‘klassieke’ extreemrechtse organisaties in Noord-Nederland gedurende de onderzoeksperiode voornamelijk actief waren in (de nasleep van) de zogeheten ‘vluchtelingencrisis’ in de periode 2015-2018. De leegloop van deze organisaties ging gepaard met de opkomst van ‘nieuwe’ vormen van extreemrechts waarbinnen georganiseerde groepen minder belangrijk zijn.[51] Het bereik van deze activisten is groter door de opkomst van online sociale netwerken, de normalisering van extreemrechts en de betrokkenheid bij diverse andere bewegingen en protesten. Daarnaast spelen internationale ontwikkelingen een rol. In het jaarverslag van 2019 waarschuwde de AIVD voor de wereldwijd groeiende populariteit van extreemrechts.[52] Naast aanslagen in de Verenigde Staten, Australië en verschillende Europese landen, was het vooral de aanslag van de Australiër Brenton Tarrant in een moskee in Christchurch, Nieuw-Zeeland, die mensen aanzette tot ‘copycatgedrag’. De AIVD noemt 2019 dan ook ‘het jaar van rechts-extremistische aanslagplegers wereldwijd’.[53] Het gebruik van sociale media (bijvoorbeeld voor het livestreamen van aanslagen) lijkt daarbij een steeds grotere rol te spelen.

Links-extremisme

Links-extremisme kent in Nederland een wisselende intensiteit en heeft een onvoorspelbaar, reactief karakter. Links-extremisten treden veelal op de voorgrond in reactie op actuele maatschappelijke thema’s, bijvoorbeeld omtrent klimaat en vluchtelingen. Ook is een sterke wisselwerking met de ontwikkeling van extreemrechts zichtbaar. Zo geven de AIVD en NCTV aan dat de confrontaties tussen rechts-extremisten en links-extremisten in Nederland de laatste jaren steeds grimmiger worden en dat het nieuwe elan van rechts er mogelijk voor zorgt dat links-extremisten vaker van zich zullen laten horen.[54] Daarnaast is er sprake van ‘ontzuiling’ binnen de links-extremistische scene in Nederland. Waar links-extremisten zich aanvankelijk in kleinere groepen op specifieke thema’s richtten, is er het afgelopen decennium sprake van bredere samenwerking, ook in internationaal opzicht. Volgens het openbronnenonderzoek van Van Ham et al. waren er in 2018 27 groeperingen in Nederland die als links-extremistisch konden worden aangemerkt. De meeste daarvan manifesteren zich rondom de thema’s antifascisme en mensenrechten.[55] Desondanks concludeert de AIVD dat het beeld van links protest in Nederland, op enkele incidenten na, al geruime tijd activistisch van aard is en zich dus doorgaans begeeft binnen de kaders van de wet.[56]

Ook in Noord-Nederland hebben linkse actoren zich vooral op reactieve en activistische wijze geuit. De in het kader van dit onderzoek geïdentificeerde acties vanuit radicaal- en extreemlinks in de drie noordelijke provincies betroffen voornamelijk demonstraties die binnen de wettelijke kaders vielen en gericht waren tegen individuen, partijen en organisaties die als rechts-extremistisch of fascistisch werden beschouwd. Dit gold ook voor de acties van organisaties die door de AIVD als links-extremistisch geclassificeerd worden, zoals de in 1992 opgerichte Anti-Fascistische Actie (AFA of Antifa).[57] AFA kent twee noordelijke afdelingen, AFA-Noord en AFA-Fryslân, waarvan de laatste het meest actief oogt. Beide vallen onder de bredere Antifa-beweging in Nederland: een mêlee van lokale ongeorganiseerde groepen anarchisten, autonomen, communisten, socialisten en sociaaldemocraten.[58]

De acties van deze groepen in de periode 2014-2022 waren vooral gericht tegen lokale, regionale en landelijke politici en partijen die in hun ogen een fascistische of racistische signatuur hebben, zoals (de voormannen van) Forum voor Democratie (FvD) en de Partij voor de Vrijheid (PVV). Daarnaast hebben AFA-Fryslân en AFA-Noord zich herhaaldelijk gekeerd tegen extreemrechtse

groeperingen, bijvoorbeeld door protesten te verstoren of tegendemonstraties te organiseren. Zo waren AFA-Fryslân, AFA-Noord en Groningen Tolerant! in 2017 aanwezig bij het protest van de extreemrechtse groep NVU in Ter Apel. Met dergelijke activiteiten vinden de noordelijke vertakkingen aansluiting bij de strategie van de bredere AFA, die zich bij haar oprichting nadrukkelijk ten doel stelde om 'manifestaties van fascisten' te voorkomen.[59] Een actie die wel de wettelijke kaders overschreed maar waarbij de link met AFA niet eenduidig was, betrof een dreigbrief uit 2022 gericht aan de lijsttrekker van de partij Belang van Nederland. Hoewel de brief ondertekend was door een zelfverklaard lid van 'Anti-fascisme Friesland', ontkende AFA-Fryslân iets met de bedreiging van doen te hebben. Ook zijn in Friesland incidenteel huizen van PVV'ers beklad met antifascistische leuzen, maar ook hier was de betrokkenheid van AFA-Fryslân onduidelijk.[60]

Naast antifascisme heeft radicaal- en extreemlinks zich gemanifesteerd op de thema's dierenwelzijn en klimaat. Op deze thema's zijn de netwerken en acties echter (nog) minder regionaal van karakter: dierenrechten- en klimaatextremisme is vooral internationaal georiënteerd en bestaat uit brede internationale netwerken. In 2013 concludeerde de AIVD dat het aantal personen dat zich op illegale wijze inzet voor dierenrechten in Nederland maximaal enkele tientallen bedraagt.[61] Voor de noordelijke provincies geldt dat er beduidend minder incidenten plaatsvonden op het gebied van dierenrechten dan in bijvoorbeeld de Randstad en Noord-Brabant. Wel zijn in Noord-Nederland enkele dierenrechtenactivisten actief, zoals de Groningse woordvoerder van Meat the Victims. Hoewel Meat the Victims betrokkenheid ontkent, stond de naam van de groep wel onder de dreigbrieven die in 2020 werden verstuurd naar verschillende Friese boerenorganisaties.[62] Daarnaast werd in 2019 een man die lid was van het Animal Liberation Front, in Groningen aangehouden voor het vernielen van vijftien jaaghokjes in Duitsland.[63] Ook de in Friesland woonachtige zogeheten 'vegan streaker' is regelmatig opgepakt voor protestacties buiten de noordelijke provincies en zelfs buiten Nederland. Evenals de eerdergenoemde voorbeelden op dit thema hebben deze incidenten een link met Noord-Nederland, maar illustreren ze vooral het (inter) nationale karakter van radicaal- en extreemlinks.

Hoewel de AIVD in 2010 nog waarschuwde voor de opmars van de antifascisten in Nederland, zijn de acties van radicaal- en extreemlinkse groeperingen in de noordelijke provincies de afgelopen jaren dus beperkt en vooral reactief en activistisch van aard.[64] Terwijl soms wordt vermoed dat links-extremisten wel aanwezig zijn maar 'goed onder de radar' blijven, worden de beperkte omvang en het reactieve en activistische karakter van radicaal- en extreemlinks bevestigd door regiodeskundigen binnen de AIVD, de NCTV en het OM.[65] Ook het CTER-register van de politie bevatte in de periode 2019-2021 geen subjecten op 'links-extremisme'. Het kende echter wel een zeer beperkt aantal op het thema 'dierenextremisme', dat in het register als aparte en niet per definitie linkse categorie wordt beschouwd. De in Noord-Nederland waarneembare trends komen hiermee grotendeels overeen met inzichten uit de literatuur over landelijke ontwikkelingen en links-extremisme is, zeker de afgelopen jaren, relatief beperkt in omvang.[66]

Antioverheidsextremisme

De eerder beschreven opkomst van antioverheidsextremisme in Noord-Nederland past in het landelijke beeld zoals geschetst door onder andere de AIVD en NCTV. Hoewel complottheorieën en protestbewegingen van alle tijden zijn, kreeg anti-elitedenken in Nederland een impuls sinds de opkomst van Pim Fortuyn in 2001.[67] Populistische politieke buitenstaanders wisten sindsdien toenemende aanhang te verwerven en gekozen populistische regeringsleiders in het buitenland wakkerden verzet tegen de politieke elite, maar ook tegen de wetenschap en (traditionele) media, verder aan. Verzet tegen het establishment in brede zin, en tegen de overheid in het bijzonder, is sinds de uitbraak van COVID-19 in een stroomversnelling geraakt.[68] In de jaarverslagen van de AIVD uit 2019, 2020 en 2021 wordt antioverheidsextremisme dan ook genoemd als een van de nationale dreigingen.[69]

Antioverheidsextremisme is echter een diffuus verschijnsel waarbij de grens tussen legaal protest en extremistische gedragingen vloeiend is. In zijn analyse van de coronaprotesten spreekt de NCTV van een brede 'bovenlaag' bestaande uit diverse personen die zich vanuit verschillende motivaties tegen de overheid en haar beleid verzetten. Zo gaat het om personen wier broodwinning geraakt wordt door overheidsbeleid, burgers die bepaald overheidsbeleid betwisten en mensen die zich in het algemeen verzetten tegen wat zij als 'de elite' beschouwen. Het al langer sluimerende ongenoegen van deze 'bovenlaag' is tijdens de coronapandemie verbreed, verhard en meer aan de oppervlakte gekomen, zowel in offline als online contexten. Naast deze brede bovenlaag, die vooral een activistisch karakter heeft, is er volgens de NCTV sprake van een 'radicale onderstroom': een kleine, amorfe groep die verzet door middel van demonstraties, juridische procedures en e-mailacties niet ver genoeg

vindt gaan. In de praktijk is het onderscheid tussen de brede bovenlaag en de radicale onderstroom echter niet eenduidig, ook omdat de drempel om over te gaan tot extremistische gedragingen is verlaagd in een context van aanhoudende protestacties en felle (offline en online) antioverheidsuitingen.[70]

Deze door de NCTV geschetste ontwikkelingen zijn ook in Noord-Nederland zichtbaar. Gedurende de onderzoeksperiode zijn op verschillende thema's breder gedragen ongenoegens en (legitiem) activisme tegen de overheid, overheidsbeleid en/of democratische procedures zichtbaar. Deze onvrede was al langer aanwezig, maar is gedurende de coronapandemie verbreed en verhard en heeft geleid tot een toename in het aantal openbare-orde-verstoringen, bedreigingen en daadwerkelijke geweldsincidenten. Er zijn in Noord-Nederland in dit opzicht vier centrale thema's te identificeren: complotdenken, verzet tegen het coronabeleid, verzet tegen het stikstofbeleid en verzet tegen de bouw van windmolens. Daarbij moet worden opgemerkt dat verzet op deze thema's duidelijk overlap vertoont en gedeeltelijk voortkomt uit vergelijkbare gevoelens van onvrede.

In de eerste plaats is een groep personen te onderscheiden die sterk wantrouwen koestert tegen de overheid als onderdeel van een bredere 'elite', waar bijvoorbeeld ook kennisproducerende instituties als de (traditionele) media, wetenschap en deskundigen onder worden geschaard. Deze groep ziet haar denkbeelden vaak bevestigd in *complotconstructies*, misinformatie en desinformatie.[71] Zo is in Noord-Nederland de van oorsprong Amerikaanse complottheorie QAnon populair. Gebaseerd op een significante steekproef in de drie noordelijke provincies, concludeerde Enigma Research in 2020 dat één op de vijf noorderlingen zou geloven in het bestaan van een 'onzichtbare elite', wat een centraal idee is binnen QAnon.[72] Aanhangers van QAnon geloven dat een geheime schaduwregering (*deep state*) van globale elites de wereld controleert en haar macht aanwendt om de bevolking te onderdrukken en kinderen te misbruiken. Het algehele idee dat deze elite op verschillende manieren tracht haar controle te behouden, heeft ertoe geleid dat QAnon vaak gepaard gaat met andere complottheorieën, bijvoorbeeld over corona, de schadelijkheid van vaccinaties en 5G-straling. Dit wordt geïllustreerd door de in Aduard gevestigde uitgeverij De Blauwe Tijger, die door de NCTV omschreven wordt als een 'doorgeefluik van anti-overheidspropaganda, nepnieuws en complottheorieën'.[73] De uitgeverij geeft boeken en het tijdschrift *Epoque* uit, maar produceert ook studio-uitzendingen en podcasts. Hierin komen naast QAnon diverse complottheorieën en antioverheidsdenkbeelden voorbij.

Aanhangers van QAnon hebben zich ook geregeld geuit in de publieke ruimte, bijvoorbeeld door fietspaden te bekladden met complotleuzen en bloemen te leggen bij het Peerd van Ome Loeks in Groningen en het monument voor Marianne Vaatstra in De Westereen.[74] Ook zijn in Groningen pogingen gedaan een 5G-zendmast in brand te steken.[75] Ondanks de zorgen van vele noorderlingen hierover,[76] laat wetenschappelijk onderzoek naar het Nederlandse complotmilieu zien dat het mobiliserend potentieel van complotdenken beperkt is.[77]

In de tweede plaats heeft gedurende de onderzoeksperiode verzet plaatsgevonden tegen concreter overheidsbeleid, waaronder het *coronabeleid*. Hoewel dit verzet breder werd gedragen en mensen uiteenlopende motivaties hadden, vond onmiskenbaar kruisbestuiving plaats met complottheorieën[78] en hebben de laatste bijgedragen aan verharding van het protest in zowel offline als online contexten.[79] Deze verharding heeft geleid tot publieke-orde-verstoringen, bedreigingen en een aantal daadwerkelijke geweldsincidenten. Zo zijn er coronaprotesten gehouden op de Groningse ringweg, verschenen antivaxleuzen in de publieke ruimte en zijn verschillende landelijke en lokale politici bedreigd vanwege het coronabeleid.[80] Daarnaast zijn medewerkers van de GGD geïntimideerd en bedreigd en werd brand gesticht bij een GGD-testlocatie in Emmen.[81] Het meest ingrijpende incident vond plaats in Groningen in de nacht van 18 op 19 augustus 2021, toen twee verdachten een molotovcocktail door het raam van het huis van een journalist van webplatform Sikkom gooiden. Beide verdachten zouden zijn geïnspireerd door complottheorieën en felle tegenstanders zijn van de coronamaatregelen, thema's waar de betreffende journalist regelmatig kritisch over had bericht.[82] De incidenten in relatie tot het coronabeleid waren veelal niet centraal georganiseerd of verbonden aan formele organisaties, maar kwamen voort uit losse (offline en online) sociale netwerken.

Een derde thema in het verzet tegen de overheid is het *stikstofbeleid*. Dit betreft in de eerste plaats boeren die het oneens zijn met het beleid, maar ook is aansluiting van diverse groepen boze burgers zichtbaar. Sinds een aantal grootschalige protesten in 2019 is bij een gedeelte van de boeren verharding zichtbaar, waarbij Farmers Defence Force volgens de NCTV een polariserende rol vervult.[83] Deze verharding heeft zich geuit in een aantal intimiderende acties en incidenten, ook in Noord-Nederland. Zo werd bij een boerenprotest in Groningen in oktober 2019 onder andere de deur van het provinciehuis geramd en vonden in 2020 verschillende demonstraties en blokkades plaats, bijvoorbeeld bij Groningen Airport Eelde en afvalverwerker Attero in Wijster.[84] Waar de boe-

renprotesten en -acties aanvankelijk vooral als activistisch werden beschouwd, worden sommige gedragingen tegenwoordig als extremistisch geduid, ook vanwege de bredere antioverheidssentimenten en -denkbeelden die er soms achter schuilgaan.[85]

In de vierde plaats heeft de bouw van *windmolens* in een aantal gevallen tot verzet geleid. Dit betrof met name de aanleg van een windmolenpark aan de N33 in Groningen en Drenthe, een plan dat op veel verzet stuitte onder de inwoners van de Veenkoloniën.[86] Onder aanvoering van organisaties als Platform Storm, Storm Meeden en Tegenwind N33 werden verschillende protestacties georganiseerd, die in een aantal gevallen buitenwettelijke vormen aannamen.[87] Zo werden herhaaldelijk ondernemers, agrarische bedrijven, journalisten en politici bedreigd en geïntimideerd en vonden er een aantal asbestdumpingen plaats in het verzet tegen het windmolenpark.[88] Ook de bouwer van een windmolenpark bij Coevorden werd bedreigd en bij zijn huis vond een poging tot brandstichting plaats.[89]

Buiten deze vier concretere thema's is ook op andere terreinen een toename van antioverheidssentimenten zichtbaar. Zo keren groepen burgers zich af van de overheid en de bredere samenleving door een zelfvoorzienend leven na te streven, wat bijvoorbeeld gepaard gaat met ideeën over autarkische voedselvoorziening en het oprichten van eigen scholen.[90] Een radicale uiting hiervan wordt gevormd door de zogeheten 'soevereinen', die het gezag van de overheid in het geheel niet erkennen en bijvoorbeeld weigeren belastingen en boetes te betalen. Deze volgens de NCTV 'ontluikende beweging' is ook in Noord-Nederland aanwezig.[91] Een voorbeeld is de zogeheten soevereine staat Wonderland in een betwiste grensstrook aan de Nederlands-Duitse grens nabij Coevorden, die wordt geleid door een complotdenker die zijn ideeën onder andere verspreidde via zijn boek *De soevereine mens*.[92] In Friesland hebben een aantal 'autonome burgers' een zogeheten 'opzegging machtiging tot besturen' aan de gemeente gestuurd.[93] Hier zijn dergelijke acties vaak vermengd met vormen van Fries chauvinisme, zo blijkt uit Telegramgroepen als 'Friesland Autonoom'.

Dit geldt ook voor de zogenaamde Defend-groepen, die claimen op te komen voor Nederlandse vrijheden en tradities en ideeën omarmen uit complottheorieën, antioverheidsdenken en (ultra)nationalisme. Hoewel deze Defend-groepen al langer bestaan, traden ook zij vooral op de voorgrond tijdens de coronapandemie. Ze presenteerden zichzelf als zelfverdedigingsgroepen, onder andere om demonstranten te beschermen tegen de overheid. Friesland kent een vrij actieve Defend-beweging, die onder andere aanwezig was bij acties in Barneveld, Den Helder en IJmuiden.[94] Hoewel er met name in Friesland zorgen bestaan over dergelijke groepen die zich onttrekken aan het overheidsgezag,[95] lijkt het aantal actieve deelnemers beperkt en zijn zij vooralsnog niet publiekelijk actief in Noord-Nederland. Wel kunnen zij beschouwd worden als radicalere uiting van het idee dat de overheid de Nederlandse cultuur en tradities verkwanselt. Dit idee, dat sterk gerelateerd is aan de eerder beschreven (nieuwe) vormen van radicaal- en extreemrechts gedachtegoed, heeft in de afgelopen jaren ook geleid tot een aantal protestacties en ordeverstoringen in Noord-Nederland. Dit betrof bijvoorbeeld pro-Zwarte-Piet-manifestaties, met als bekendste voorbeeld de snelwegblokkade bij Dokkum in 2017.[96] Ook hier ging het idee dat de Nederlandse cultuur moet worden beschermd, gepaard met antioverheidssentimenten, anti-Randstedelijke gevoelens en Fries chauvinisme.[97]

Ten slotte is het opvallend dat een aantal dossiers tot op heden *niet* heeft geleid tot extremistische gedragingen. Een voorbeeld hiervan is zoutwinning bij Harlingen, waar burgers in een vroeg stadium bij het besluitvormingsproces zijn betrokken.[98] Een ander voorbeeld is de gaswinning in de provincie Groningen.[99] In de provincie is veel onrust en verzet zichtbaar op dit dossier en de NCTV constateerde dat na de zware aardbeving in januari 2018 de actiebereidheid onder Groningers toenam.[100] Vanaf dat moment mengden ook radicale klimaatactivisten zich in het Groningse aardgasdossier, zoals Code Rood en GroenFront!.[101] Hoewel het dossier in de daaropvolgende jaren wantrouwen tegen de overheid voedde en leidde tot diverse protestacties, hebben op dit thema vooralsnog geen extremismegerelateerde incidenten plaatsgevonden.

Extremisme online

Het internet is van groot belang voor extremistische organisaties. Het is echter belangrijk om te benadrukken dat het uiten van extremistisch gedrag en gedachtegoed geen virtuele aangelegenheid is, maar altijd plaatsvindt op concrete locaties. Ook kan online betrokkenheid leiden tot offline activiteiten en vice versa. Beide werelden zijn sterk geïntegreerd en de wisselwerking is cruciaal om in acht te nemen.[102] Deze paragraaf bespreekt ter illustratie enkele elementen van het socialemediagebruik van radicale en extremistische groeperingen die tot en met juni 2022 actief waren in Noord-Nederland. In de eerste plaats wordt aan de hand van een aantal radicaal- en

extreemrechtse platforms geïllustreerd dat het mediagebruik van extremistische actoren in Noord-Nederland divers en dynamisch is. Vervolgens wordt besproken dat ook online kruisbestuiving plaatsvindt tussen verschillende extremistische actoren, waarvoor rechtse groepen en antioverheidsplatforms als voorbeeld worden gebruikt. Ten slotte bespreekt deze paragraaf de functies van sociale media voor extremistische actoren.

Mediagebruik

Het diverse en dynamische karakter van het mediagebruik van extremistische actoren blijkt uit onderstaand overzicht van een aantal in Noord-Nederland actieve radicaal- en extreemrechtse groepen. Ter illustratie is de onder 'Antioverheidsextremisme' genoemde uitgever De Blauwe Tijger aan dit overzicht toegevoegd, aangezien dit platform een duidelijk voorbeeld vormt van de kruisbestuiving tussen antioverheidsdenken en extreemrechts. Hierbij moet worden opgemerkt dat dit geen uitputtend overzicht is van de online activiteiten van radicale en extremistische groeperingen in Noord-Nederland. Gezien de enorme hoeveelheid (kleinere) groepen en de verspreiding over verschillende platforms, is het lokaliseren van deze accounts een complexe aangelegenheid.

Uit dit overzicht blijkt dat de noordelijke extremistische organisaties gebruikmaken van verschillende mediakanalen. Tegelijk wordt duidelijk dat zij doorgaans slechts een beperkt aantal accounts bezitten, met name op de

Platformgebruik Studiegenootschap Erkenbrand, september 2021

Aantal volgers per groep per platform, 1 juni 2022

	Facebook	Twitter	Instagram	Bitchute	Gab	Telegram	YouTube
De Blauwe Tijger	8.798	13.200	2.062	242[104]	47	3.782	59.600[105]
Studiegenootschap Erkenbrand Noord-Nederland	126	x	x	x	x	x	x
Frysk Heidens Front	628	x	x	x	x	x	x
Identitair Verzet 050	x	x	2	x	x	x	144
Kameraadschap Noord-Nederland	1.280	x	x	x	x	x	x
Natsjonalisten Fryslan	x	x	x	x	x	x	x
United We Stand NL / Holland	1.200	x	x	x	x	x	7

mainstream platforms. Dit is anders voor grotere (inter) nationale extreemrechtse formaties die ook in Noord-Nederland worden aangehangen, zoals Pegida en Voorpost. In de afgelopen jaren zijn bedrijven als Twitter en Facebook in toenemende mate beleid en instrumenten gaan ontwikkelen om extremistische organisaties en hun aanhangers van hun platforms te weren. Extremisten zijn daarom gedeeltelijk overgestapt naar kleinere 'fringe platforms'. Dit betrof aanvankelijk vooral jihadistische accounts, maar meer recent ook extreemrechtse actoren.[105]

Deze ontwikkeling is terug te zien bij de grotere (internationale) radicaal- en extreemrechtse actoren. Zo heeft Voorpost accounts op tientallen verschillende platforms, waaronder Telegram, Bitchute, Gab, Minds, Parler en VKontakte (de Russische tegenhanger van Facebook). Dergelijke spreiding vergroot het bereik van de organisaties, maar fungeert ook als back-up in geval van verwijdering van een bepaald platform. Hier houden de formaties zelf ook rekening mee, zoals wordt geïllustreerd door een oproep op het Telegramkanaal van Erkenbrand van 23 september 2021, waarin de organisatie haar leden expliciet aanraadt zich uit voorzorg ook te abonneren op haar kanalen op Twitter, Facebook, Telegram, Tumblr, Gab, Minds en Bitchute. Groeperingen gebruiken platforms dus op verschillende manieren en passen hun socialemediagebruik aan waar nodig.

Kruisbestuiving

Naast het dynamische karakter van de online activiteiten van extremisten, blijkt dat ook in de online wereld veel kruisbestuiving optreedt tussen verschillende vormen van extremisme. Dit wordt geïllustreerd door de mediaproducties van De Blauwe Tijger, waar antioverheidsdenken en radicaal- en extreemrechts gedachtegoed vermengen. Zo komen niet alleen complottheorieën als QAnon voorbij in de uitzendingen, maar ook thema's als het corona- en stikstofbeleid en de plaatsing van windmolens langs de

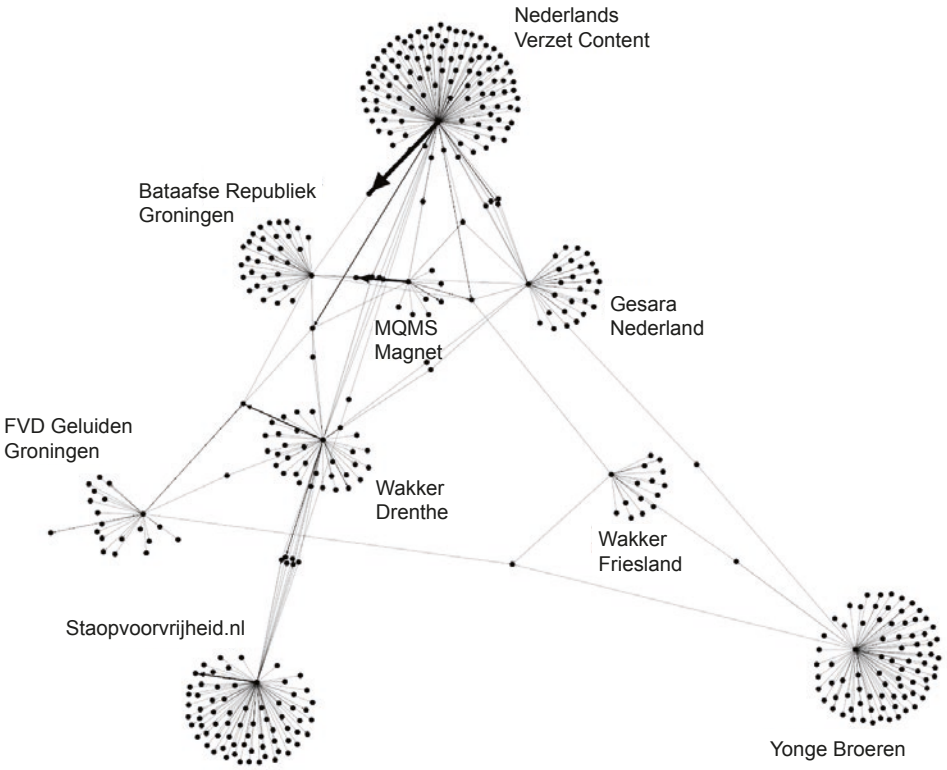

Netwerkvisualitatie Telegramgroepen, december 2021

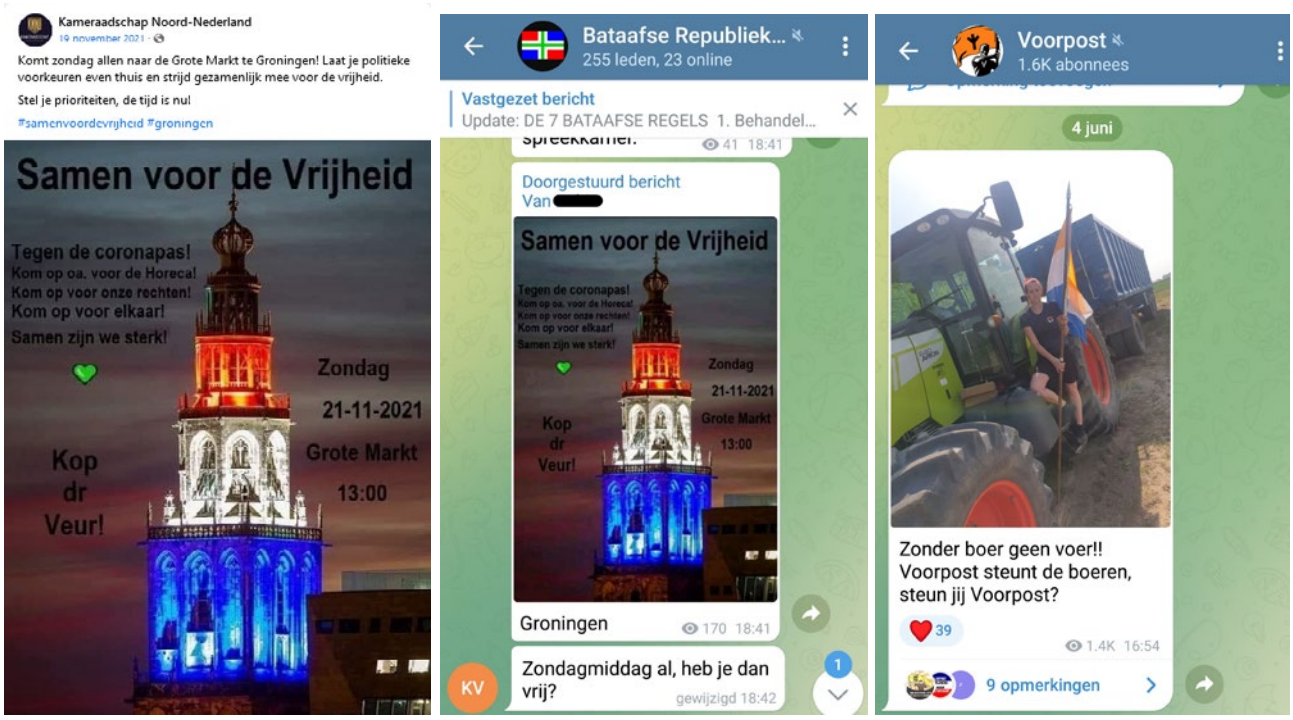

Kruisbestuiving tussen extreemrechtse groepen en antioverheidsgroepen, 2021-2022

N33. Daarnaast worden ideeën over 'omvolking' verdedigd en onderhoudt De Blauwe Tijger goede banden met FvD, waarvan voorgangers regelmatig aanschuiven in de mediaproducties.[106]

Een verkennende netwerkanalyse van verschillende groepen op Telegram onderstreept deze kruisbestuiving tussen antioverheidsdenken en extreemrechts. In december 2021 zijn met behulp van een Telegramscraper de eerste duizend berichten gedownload van een aantal Telegramkanalen waarop antioverheidsdenken en/of radicaal- en extreemrechts gedachtegoed wordt gedeeld en verspreid. De volgende visualisatie laat zien dat verschillende groepen regelmatig berichten naar elkaar doorsturen. Zo sturen leden van radicaal- en extreemrechtse groepen als FvD Geluiden Groningen en Yonge Broeren berichten door naar antioverheidsgroepen als Wakker Drenthe en Bataafse Republiek Groningen, en vice versa.

De kruisbestuiving tussen radicaal- en extreemrechtse groepen enerzijds en diverse antioverheidsgroepen anderzijds wordt bevestigd door een kwalitatieve inhoudsanalyse van verschillende accounts. Op 19 november 2021 plaatste KNNL bijvoorbeeld een oproep op Facebook voor een demonstratie tegen de coronamaatregelen op de Grote Markt in Groningen. Dezelfde afbeelding werd later die dag gedeeld in meerdere antioverheidskanalen op Telegram, zoals die van de Bataafse Republiek Groningen en Het Verzetsblaadje. Een ander voorbeeld is een foto die Voorpost op 4 juni 2022 via Telegram deelde van een vermeend Voorpost-lid met Prinsenvlag[107] in de hand naast een trekker, met daaronder de tekst: 'Zonder boer geen voer!! Voorpost steunt de boeren, steun jij Voorpost?'

Functies

Waarom radicale en extremistische actoren online zo actief zijn, kan worden begrepen vanuit de functies die het socialemediagebruik voor hen vervult. In de wetenschappelijke literatuur worden een aantal specifieke functies onderscheiden, waaronder 1) aandacht genereren, 2) rekruteren, mobiliseren en organiseren, 3) gemeenschaps- en identiteitsvorming, en 4) het opdoen van internationale contacten.[108] Deze functies zijn herkenbaar bij Noord-Nederlandse groeperingen.

In eerste instantie vormt de virtuele wereld een uithangbord waarmee extremistische organisaties en individuen *aandacht genereren* voor hun zaak, bijvoorbeeld door propaganda te verspreiden of door radicale of extremistische content op sociale media te plaatsen. Op de Facebookpagina van KNNL werd in mei 2020 bijvoorbeeld een zeer gewelddadige video geplaatst, met de titel 'Rellend tuig doden een blanke man. Waar is de media

nu met hun berichtgeving?' De opruiende titel van het filmpje vestigt de aandacht op het etnonationalistische gedachtegoed van KNNL, in dit geval het idee dat het blanke ras een minderheid in eigen land zou dreigen te worden.

Beeldcultuur speelt bij het genereren van aandacht een belangrijke rol. Niet alleen video's, maar ook memes zijn hiervan een illustratief voorbeeld.[109] Dit geldt bijvoorbeeld voor racistische en dehumaniserende memes die veel gebruikt worden in radicaal- en extreemrechtste onlinegemeenschappen en helpen radicale en extreme ideeën te verspreiden en normaliseren.[110] Voorbeelden van memes met racistische opmerkingen over 'de Afrikaanse variant' van het coronavirus zijn onder andere te vinden in de Telegramgroep van Verbind Lokaal - Groningen - Het Hogeland, waar de coronapandemie (en niet extreemrechts gedachtegoed) een van de meest prominente thema's is.

Het genereren van aandacht via internet en sociale media is nauw gerelateerd aan de tweede functie: het *rekruteren, mobiliseren en organiseren* van leden. Waar extremistische organisaties doorgaans beperkt toegang hebben tot mainstream mediakanalen als radio en televisie, maken online platforms het eenvoudig om gelijkgestemden te bereiken. Zo kunnen organisaties proberen nieuwe aanwas te genereren en individuen te overtuigen om zich voor een bepaalde zaak in te spannen. De Blauwe Tijger deelt bijvoorbeeld regelmatig video's op Facebook waarin de uitgeverij kijkers oproept zich als klant te registreren of geld te doneren en zo het vermeende machtsmonopolie van de 'mainstream media' tegen te gaan. In verschillende Telegramgroepen worden daarnaast regelmatig oproepen geplaatst om lokale en/of landelijke acties te steunen. Zo deelde een lid van Verbind Lokaal - Groningen - Het Hogeland op 1 december 2018 de locatie van een mobiele prikbus, vergezeld van de oproep om met spandoeken te protesteren tegen het vaccinatiebeleid van de overheid.

Mobilisatie in Telegramgroep 'Verbind Lokaal - Groningen - Het Hogeland', december 2018

Het mobiliseren van gelijkgestemden heeft echter niet alleen betrekking op het ondernemen van offline activiteiten. Een trend van de afgelopen jaren is ook het oproepen tot online acties. Prominente voorbeelden hiervan zijn 'trollen' en 'doxing', wat zich onder andere in radicaal- en extreemrechtse hoek afspeelt.[111] Zo kwam begin 2019 de omstreden organisatie Vizier op Links in opspraak vanwege anonieme intimidatie en bedreiging van opiniemakers en wetenschappers met een vermeende linkse signatuur.[112] Dergelijke acties illustreren de bewering van de AIVD dat extreemrechtse formaties in de afgelopen jaren meer gebruik zijn gaan maken van sociale media en chatgroepen.[113] Ook illustreren deze openlijke praktijken dat uitingen die op sociale media worden gedaan, vaak feller zijn dan uitingen in de fysieke ruimte en dat groepen en individuen hier vaak explicieter voor hun overtuigingen uitkomen.[114]

Een derde functie van internet- en socialemediagebruik door extremisten is *gemeenschaps- en identiteitsvorming*. Contact met gelijkgestemden via mediakanalen op zowel mainstream als fringe platforms kan het saamhorigheidsgevoel tussen leden versterken en kan bijdragen aan het ontwikkelen van een gezamenlijke identiteit. Tegenstanders van 5G vinden elkaar bijvoorbeeld eenvoudig in Facebookgroepen als 'Klaar Met Dit Politiek Wanbeleid Friesland' en 'WIJ WILLEN GEEN 5G Nederland' of op websites als 'Stralingsbewust'. Via dergelijke platforms kunnen onlinegemeenschappen worden gevormd waar een sterk onderscheid ontstaat tussen de *in-group* en de *out-group*. De 'ander' wordt als bedreigend gezien en wordt verantwoordelijk geacht voor de (vermeende) problemen waar de eigen groep mee te maken heeft. Individuen vinden in dergelijke gemeenschappen eenvoudig ideologische rechtvaardiging van hun eigen standpunten, wat tot gevolg heeft dat echokamers ontstaan waarbinnen weinig ruimte is voor andersdenkenden.

Complottheorieën in Noord-Nederland, februari 2021

Gemeenschapsvorming in Telegramgroep 'MQMS Magnet', december 2021

Zo bieden dergelijke onlinegemeenschappen een vruchtbare bodem voor desinformatie en misinformatie en kunnen complottheorieën zich hier snel verspreiden. In het in oktober 2021 geblokkeerde Telegramkanaal 'de Bataafse Republiek' werden bijvoorbeeld diverse complottheorieën verspreid, waaronder het door de Amerikaanse Flat Earth Society gepropageerde idee dat de aarde plat zou zijn. Dat complottheorieën ook in Noord-Nederland resoneren wordt geïllustreerd door de Telegramgroep 'Bloemen BDG', waarin foto's werden gedeeld van het Peerd van Ome Loeks voor het Hoofdstation in Groningen. In februari 2021 plaatsten QAnon-aanhangers bloemstukken en knuffels onder dit standbeeld omdat zij geloven dat er in de jaren 1980 een serie satanische kindermoorden heeft plaatsgevonden in Bodegraven.

Het veelvuldig verkeren tussen gelijkgestemden kan bovendien een gevoel van *empowerment* bewerkstelligen. Het kan suggereren dat ze er niet alleen voor staan, maar gezamenlijk kunnen bijdragen aan de oplossing van bepaalde (vermeende) problemen. Online- en offlinegemeenschappen kunnen elkaar zo versterken en gezamenlijk een context scheppen voor radicalisering.[115]

Het versterken van gemeenschapsgevoel gebeurt niet alleen via inhoudelijke conversaties, ook het ontwikkelen van een gezamenlijke cultuur speelt hierbij een belangrijke rol.[116] Zo blijkt uit de geanalyseerde kanalen dat deze fungeren als vorm van dagbesteding in een gemeenschap of 'familie' van gelijkgestemden. In het Telegramkanaal 'MQMS Magnet' begroeten de leden elkaar bijvoorbeeld 's ochtends alsof het een virtuele familie betreft. Ook vermaak en humor spelen een rol bij het ontwikkelen en instandhouden van een gezamenlijke cultuur.[117] Zo blijkt uit een inhoudsanalyse van 7988 berichten op het door Friese leden gedomineerde Telegramkanaal 'Yonge Broeren' dat niet alleen termen als 'moslim', 'joden', 'neger', 'blank' en 'Nederland' veel worden gebruikt, maar ook regelmatig woorden als 'haha' en 'lol'.

Een vierde functie van sociale media voor radicale en extremistische organisaties is het *opdoen van internationale contacten*. Waar het jihadisme traditioneel al sterk internationaal georiënteerd is, blijkt binnen extreemrechtse kringen sinds een aantal jaar ook sprake te zijn van sterke internationalisering.[118] Het internet speelt daarbij een belangrijke rol. Opvallend is dat Noord-Amerikaanse groeperingen vaak als inspiratiebron dienen voor Europese en Nederlandse groeperingen. Een goed voorbeeld hiervan is The Base, een neonazistische groepering die voorstander is van het eerdergenoemde 'accelerationisme'.[119] Dit is ook in Noord-Nederland terug te zien. Zo wordt op de eerdergenoemde radicaal- en extreem-

rechtse kanalen regelmatig verwezen naar Amerikaanse politiek, worden berichten van Engelstalige mediaplatforms doorgestuurd en worden internationale complottheorieën aangehaald. Op de Facebookpagina van de noordelijke afdeling van Studiegenootschap Erkenbrand is op 12 juli 2020 bijvoorbeeld een link gedeeld naar een Engelstalig interview met de Nordic Resistance Movement, een pan-Europese neonazigroep die voornamelijk actief is in Zweden, Noorwegen, Denemarken en IJsland.

Al met al blijkt uit dit overzicht dat het internet en sociale media een belangrijke context vormen voor hedendaags extremisme.[120] Dit geldt ook voor Noord-Nederland. De online omgeving biedt krachtige hulpmiddelen aan organisaties, faciliteert gemeenschaps- en identiteitsvorming en bevordert daarmee de ontwikkeling van extremistische bewegingen. Daarnaast is er door de verruwing van het publieke debat op sociale media een (online) context ontstaan waarbinnen de drempel om tot extremistische gedragingen te komen verlaagd is. Deze laagdrempeligheid van extremisme baart verschillende instanties zorgen. De NCTV constateert weliswaar een wezenlijke kloof tussen de online vloedgolf van extremistische uitingen enerzijds en de daadwerkelijke fysieke manifestaties anderzijds, maar waarschuwt ook dat het gemeengoed worden van radicale uitlatingen en het zaaien van systematisch wantrouwen op termijn de legitimiteit van de politiek, bestuur en handhaving kunnen schaden.[121]

Conclusies

Hoewel extremisme in Noord-Nederland op het eerste gezicht beperkt van omvang lijkt, blijkt uit bovenstaande analyse dat het een veelzijdig fenomeen betreft dat zich de afgelopen jaren snel heeft ontwikkeld. In de periode 2014-2022 zijn traditionele(re) vormen van religieus en links- en rechts-extremisme slechts beperkt op de voorgrond getreden. Er komen daarentegen nieuwe vormen van extremisme op die vaak gericht zijn tegen de overheid, maar (zowel offline als online) verbonden zijn met nieuwe(re) vormen van radicaal- en extreemrechts gedachtegoed. Deze recentere vormen hebben een diffuus karakter wat betreft organisatiestructuur, gedachtegoed en acties.

Wat betreft de organisatiestructuur valt op dat formele organisaties en meer centraal georganiseerde groepen in Noord-Nederland een beperkte rol spelen. Antioverheidsbewegingen zijn sterk gefragmenteerd en gebaseerd op losse en wisselende (offline en online) sociale netwerken en gelegenheidscoalities. Dit geldt ook voor nieuwe vormen van radicaal- en extreemrechts, waar diffuse constellaties zonder formele lidmaatschappen en structuren een opmars kennen. Uit recent onderzoek blijkt dat de nieuwe generatie van extreemrechts veelal bestaat uit ‘freelancers’ die zich bewust niet aan formele formaties binden.[122] Bepaalde platforms en individuen kunnen wel een verbindende en aanjagende rol vervullen, zoals binnen het complotmilieu wordt geïllustreerd door De Blauwe Tijger en de in 2021 in Siddeburen gearresteerde complotdenker Wouter R.[123]

Een vergelijkbare ontwikkeling is zichtbaar met betrekking tot het gedachtegoed van extremistische actoren. Grote, relatief coherente ideologieën op het gebied van religieus en rechts- en links-extremisme maken in toenemende mate plaats voor diffuse en gefragmenteerde ideeën en denkbeelden. Deze worden (offline en online) gevoed door zowel internationale ontwikkelingen als nationale en regionale kwesties en komen vaak tot uiting in relatie tot specifieke issues, variërend van het corona- en stikstofbeleid tot asielzoekerscentra en Zwarte Piet. Het feit dat ongenoegens vaak breder onder de bevolking worden gedeeld, in combinatie met de meer gefragmenteerde organisatievormen en denkbeelden, resulteert in vloeiende grenzen tussen activisme, radicalisme en extremisme. De in dit onderzoek besproken incidenten waren dan ook vaak verbonden aan bredere protestbewegingen en -acties.

Het diffuse karakter van organisatievormen, denkbeelden en handelingen wordt geïllustreerd door een terugkerend thema in deze fenomeenanalyse: de kruisbestuiving die zowel binnen als tussen de in dit onderzoek gehanteerde categorieën van extremisme plaatsvindt. Het meest duidelijke voorbeeld zijn wellicht de recente coronaprotesten en de daaruit voortvloeiende extremistische gedragingen, waarbij antioverheidsdenken, complottheorieën en extreemrechtse overtuigingen samenkwamen.[124] De ‘ontzuiling van extremistische bewegingen’, zoals een van de respondenten het amorfe karakter verwoordde,[125] heeft er in combinatie met breder gedeelde antioverheidssentimenten en de normalisering van radicaal- en extreemrechts gedachtegoed voor gezorgd dat extremistische gedragingen vaak niet als zodanig worden herkend. ‘We hebben vaak een sterke focus op links, rechts, jihadisme, QAnon en antivaxxers’, zo stelde een van de geïnterviewde gemeenteambtenaren toen hij sprak over antioverheidssentimenten. Met de ‘bekende vormen van extremiteiten hebben wij als plattelandsgemeente niet te maken, maar dit [verlies van vertrouwen in de overheid] wordt vaak niet gezien’.[126] Deze observatie is in zekere zin illustratief voor de regio.

Enerzijds sluit het hiervoor geschetste beeld aan bij nationale ontwikkelingen. Door een complex samenspel van processen als globalisering, individualisering, de opkomst van sociale media en een verminderde aantrekkingskracht van grote ideologieën en sterke instituties, is de onzekerheid onder burgers toegenomen, zijn overtuigingen gefragmenteerd en zijn maatschappelijke debatten gepolariseerd.[127] Een van de gevolgen hiervan is het diffuse karakter van radicale en extremistische gedragingen.

Anderzijds kent Noord-Nederland regiospecifieke problematiek. Dit betreft niet alleen complexe regionale 'hoofdpijndossiers' zoals aardgaswinning en windmolenparken. Ook leven in Noord-Nederland relatief sterke gevoelens van maatschappelijk onbehagen. Zo constateren Caspar van den Berg en Annemarie Kok van de Rijksuniversiteit Groningen dat maatschappelijk onbehagen zich heeft verplaatst van steden naar 'perifere regio's', waarbij zij met name de drie noordelijke provincies en Zeeland noemen.[128] In deze regio's houdt de welvaart geen gelijke tred met het landelijke gemiddelde en is minder toegang tot voorzieningen als scholen, rechtbanken en bibliotheken.[129] Relatief veel inwoners hebben dan ook het gevoel verwaarloosd en vergeten te worden door het Rijk, dat in hun ervaring hun zorgen niet serieus neemt of succesvol aanpakt. Zo vindt bijna de helft van de ondervraagde Friezen dat de overheid niet weet wat in hun regio speelt en is het Groningse vertrouwen in de overheid met 20 procent aanzienlijk lager dan het landelijke gemiddelde. Naast een lager vertrouwen in nationale instituties, uit dit maatschappelijk onbehagen zich ook in een lagere opkomst bij verkiezingen, een groei van stemmen op populistische partijen als PVV en FvD en een toename van protestacties omtrent specifieke problematiek, zoals stikstof en gaswinning.[130]

De voor deze fenomeenanalyse geïnterviewde professionals onderschrijven deze bevindingen. Zo herkennen velen de toenemende antioverheidssentimenten, die inmiddels ook regelmatig worden geuit richting lokaal bestuur en bijvoorbeeld wijkagenten.[131] Teleurstelling in landelijk beleid, maar ook een breder anti-Randstedelijk sentiment en ideeën over het Noorden als 'wingewest voor het Westen', spelen hierbij volgens hen een rol. Daarnaast zijn volgens sommigen antioverheidsgevoelens, zeker in plattelandsgebieden, ingebed in de lokale cultuur en zijn de regionale identiteit en daaraan gekoppelde zelfbeschikkingsgevoelens sterker ontwikkeld, waarbij Fries chauvinisme als duidelijk voorbeeld geldt. Deze bredere antioverheids- en anti-Randstedelijke sentimenten kunnen zich vermengen met complottheorieën en rechts-extremistisch gedachtegoed, maar kunnen ook versterkt worden door specifieke problematiek. De problematiek rondom bijvoorbeeld COVID-19, stikstof en windmolens staat dan ook niet op zichzelf, maar moet vooral gezien worden als specifieke uitingen van breder gedragen ongenoegens.

Concluderend kan gesteld worden dat (inter)nationale ontwikkelingen in combinatie met relatief breed gedragen maatschappelijk onbehagen, anti-Randstedelijke sentimenten en een aantal complexe dossiers, in Noord-Nederland een voedingsbodem bieden voor antioverheidsextremisme en (nieuwe vormen van) radicaal- en extreemrechts. Vanwege de focus op traditionele(re) bewegingen en het diffuse karakter van hedendaags radicalisme en extremisme hebben deze ontwikkelingen echter nog niet de aandacht gekregen die ze verdienen. Nader onderzoek naar de precieze oorzaken en verschijningsvormen is dan ook nodig, zeker omdat de in deze analyse besproken extremistische gedragingen slechts de meest radicale uitingen zijn van bredere ongenoegens. Dat het merendeel van de respondenten polarisatie, maatschappelijke onvrede en antioverheidsextremisme als de grootste extremismegerelateerde bedreiging ziet voor de nabije toekomst, is een teken aan de wand.[132]

1. Dit betrof 22 van de in totaal 654 CTER-subjecten op peildatum 1 augustus 2021.
2. Zie DTN en AIVD Jaarverslagen.
3. Dit overzicht bevat uitsluitend incidenten die in Noord-Nederland hebben plaatsgevonden tussen januari 2014 en juni 2022. Het werkelijke cijfer voor 2022 zal waarschijnlijk hoger liggen, bijvoorbeeld onder invloed van de boerenprotesten die in de zomer van dat jaar plaatsvonden. Acties van Noord-Nederlandse actoren buiten de regio zijn niet opgenomen. Ook zegt het overzicht niets over de ernst van de incidenten en over het aantal actoren, aangezien één actor verantwoordelijk kan zijn voor meerdere incidenten.
4. Interviews P1, P3, P5, P8 en P28.
5. Interviews P1, P2, P3, P5, P12, P15, P17, P21 en P33.
6. Drie incidenten in het windmolendossier vonden zowel in Groningen als Drenthe plaats en zijn in dit overzicht dubbel geteld.
7. Bram Verbrugge, 'Man (37) aangehouden voor bedreigen abortuskliniek in Groningen met 'gruwelijke video's van mensen die worden afgeslacht'', *DvhN*, 7 oktober 2020.
8. Adriaan van Veldhuizen & Jennifer van 't Woudt, 'De duivelse overheid: over religieuze praktijken en politiewerk', *Tijdschrift voor de Politie* 4 (2021): 38-41.
9. NCTV, 'DTN 56', april 2022.
10. NCTV, 'DTN 51', december 2019.
11. AIVD, 'Jaarverslag 2020'.
12. Interviews P1, P3 en P30.
13. Het aantal Noord-Nederlandse CTER-subjecten maakte in de periode 2019-2021 nog geen 3 procent uit van het landelijke totaal.
14. Naast deze drie geïdentificeerde casussen, zijn er nog enkele voorbeelden van uitreizigers met wortels in de regio, zie bijvoorbeeld de 'nationale sanctielijst terrorisme'.
15. Bart Olmer, 'Groningen houdt jihadi's in het vizier', *DvhN*, 29 september 2018.
16. RTV Drenthe, 'Justitie op Zoek naar Jihad-Ronselaars in Noordelijke Asielzoekerscentra', 18 februari 2015.
17. Interview P7.
18. Rob Zijlstra, 'Groningen veroordeeld voor voorbereiden terroristische misdrijven', *DvhN*, 25 mei 2020.
19. Tomasz Rolbiecki, Pieter van Ostaeyen & Charlie Winter, 'The Islamic State's Trajectory in Africa: Key Takeaways from its Attack Claims', *CTC Sentinel* 13B (augustus 2020): 31-42.
20. Nikki Sterkenburg, 'Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts' (PhD diss. Universiteit Leiden, 2021): 92.
21. Willem Wagenaar, 'Fact Sheet Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes' (Anne Frank Stichting, april 2021): 3.
22. Nikki Sterkenburg, 'Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts' (PhD diss. Universiteit Leiden, 2021): 42.
23. Willem Wagenaar, 'Fact Sheet Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes' (Anne Frank Stichting, april 2021): 31.
24. Willem Wagenaar, 'Extreemrechtse formaties en extreemrechts geweld', in *Vijfde rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2015*, red. Bas Tierolf, Maaike van Kapel & Niels Hermens (Utrecht: Anne Frank Stichting/Verwey-Jonker Instituut, 2016): 46.
25. Zie bijvoorbeeld: Bart Olmer, 'Geheime dienst AIVD wijst naar neonazi's uit Oost-Groningen', *DvhN,* 4 oktober 2018; 'Protestactie bij bouwterrein noodopvang Beerta', *DvhN,* 23 januari 2016.
26. Willem Wagenaar, 'Fact Sheet Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes' (Anne Frank Stichting, april 2021): 3.
27. Arnoud Bodde, 'Te koop op de illegale kerstmarkt van FvD: kleding van extreemrechtse makelij', *DvhN*, 21 december 2021.
28. RTL Nieuws, 'Harlingen cancelt asielbijeenkomst om komst NVU', 27 oktober 2015.
29. 'Extreemrechtse NVU wil demonstreren in Ter Apel', *DvhN*, 11 mei 2017.
30. AIVD, 'Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging' (Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, 2018): 7.
31. Bas van Sluis, 'Soldiers of Odin niet achter mishandeling asielzoeker Pekela', *DvhN,* 21 juli 2016.
32. Bart Olmer, 'Zorgen over Opleving Rechts-Extremistische Clubs in Nederland', *LC*, 4 oktober 2018.
33. 'Politie zoekt wapens bij politiek medewerker Richard van der Plas', *LC,* 22 mei 2017.
34. Willem Wagenaar, 'Fact Sheet Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes' (Anne Frank Stichting, april 2021): 15.
35. Cas Mudde, *The Far Right Today* (Cambridge: Polity Press, 2019): 60-61.
36. AIVD, 'Wat is alt-rechts of alt-right', z.d.
37. Nikki Sterkenburg, 'Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts' (PhD diss. Universiteit Leiden, 2021): 87.

38. Willem Wagenaar, 'Fact Sheet Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes' (Anne Frank Stichting, april 2021): 37.
39. Willem Wagenaar, 'Extreemrechtse formaties', in *Zevende rapportage racisme, antisemitisme en extreemrechts geweld in Nederland. Incidenten, aangiftes, verdachten en afhandeling in 2017*, red. Bas Tierolf, Lisanne Drost & Maaike van Kapel (Utrecht: Anne Frank Stichting/Verwey-Jonker Instituut, 2018): 35.
40. Willem Wagenaar, 'Fact Sheet Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes' (Anne Frank Stichting, april 2021): 68.
41. Tammo Beishuizen, 'Korte protestactie bij aanmeldcentrum asielzoekers in Ter Apel', *DvhN,* 4 augustus 2019.
42. Willem Groeneveld, ''Stop de omvolking' - recent opgericht Identitair Verzet 050 voert actie bij ringweg', *Sikkom,* 11 december 2018.
43. Renate Winkel & Bart Olmer, 'Extreemrechts kaapt discussie Zwarte Piet, met hulp van hooligans', *DvhN,* 24 november 2018.
44. 'Zo'n 350 demonstranten op de been in Groningen', *DvhN,* 9 april 2017; 'Politie wist al lang dat Pegida en Cambuurhooligans naar Sinterklaas in Dokkum zouden komen', *LC,* 30 april 2018; 'Rustige betoging tegen Zwarte Piet in Dokkum', *LC,* 2 december 2017.
45. Willem Wagenaar, 'Fact Sheet Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes' (Anne Frank Stichting, april 2021): 42.
46. NCTV, 'DTN 56', april 2022: 21.
47. NCTV, 'DTN 54', april 2021.
48. Interviews P15, P19, P26, P27, P28 en P29.
49. Interview P33.
50. AIVD, 'AIVD Jaarverslag 2020', april 2021; NCTV, 'DTN 54', april 2021.
51. AIVD, 'Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging' (Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, 2018): 12.
52. AIVD, 'AIVD Jaarverslag 2019', april 2020.
53. Ibid, 17.
54. NCTV, 'DTN 52', mei 2020.
55. Van Ham et al., 'Links-Extremisme in Beeld', 2018. Hieronder vallen volgens Van Ham et al. onder andere de onderwerpen asiel- en vreemdelingenbeleid, etnisch profileren, integratie van etnische minderheden, migratie, positie van de islam, racisme, repressie en vrijheid.
56. AIVD, 'Links-extremisme', n.d.
57. AIVD, 'Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging' (Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, 2018): 16.
58. Toine Heijmans, 'De 'Antifa-terroristen' beleven nu net een identiteitscrisis', *De Volkskrant*, 7 juni 2020.
59. AIVD, 'Activiteiten Antifascistische Actie in relatie tot lokaal bestuur', februari 2010.
60. In 2015 werden bijvoorbeeld huizen van Friese PVV'ers beklad door een groep die zich 'het Friese Verzet' noemt. AFA-Fryslân ontkende daarbij enige betrokkenheid. Ook in 2019 werd het huis van een PVV-kandidaat in Friesland beklad.
61. AIVD, 'Links activisme en extremisme, divers en diffuus, wisselvallig en wispelturig', september 2013: 9-10.
62. 'Boeren willen zich niet laten intimideren door dreigbrieven', *Friesch Dagblad*, 4 januari 2020.
63. RTV-Noord, 'Vernieler Duitse jaaghokjes in Groningen opgepakt', 2 mei 2019.
64. 'AIVD waarschuwt voor antifacisten', *NU.nl*, 8 februari 2010.
65. Interviews P5, P19, P20, P21, P27, P28 en P29.
66. Zie bijvoorbeeld: Van Ham et al., 'Links-Extremisme in Beeld', 2018.
67. NCTV, 'De verschillende gezichten van de coronaprotesten', april 2021.
68. Nuance door Training & Advies (NTA), 'Corona en problematisch complotdenken - complotdenkers en hun belevingswereld', 2020; NTA, 'Radicale groepen en de coronapandemie - update 2021', 2021.
69. AIVD, 'Jaarverslag 2019'; AIVD, 'Jaarverslag 2020'; AIVD, 'Jaarverslag 2021'.
70. NCTV, 'De verschillende gezichten van de coronaprotesten', april 2021.
71. Ibid., 3-4.
72. Stef Altena, 'Noorderling bezorgd over opkomst complotdenkers (en 1 op de 5 gelooft in 'onzichtbare elite')', *DvhN*, 31 oktober 2020; Nienke Schipper, 'Pizzagate, Deep State, 9/11 en corona: waarom complottheorie Qanon zo populair is', *Trouw*, 3 november 2020.
73. NCTV, 'DTN 53', oktober 2020: 33.
74. 'Complotdenkers Qanon leggen ook bloemen bij Peerd van Ome Loeks', *DvhN*, 21 februari 2021; Klaas-Jan ter Veen, 'Fietspaden rond Kardinge volgekalkt met complotleuzen: 'Van Dissel moordenaar'', *Sikkom*, 22 juli 2021.
75. Yolanda Sjoukes, 'Zwartgeblakerd hek bij zendmast: OM eist acht maanden cel', *AD*, 25 maart 2021.
76. Stef Altena, 'Noorderling bezorgd over opkomst complotdenkers (en 1 op de 5 gelooft in 'onzichtbare elite')', *DvhN*, 31 oktober 2020.

77. Jelle van Buuren, 'Doelwit Den Haag? Complotconstructies en systeemhaat in Nederland, 2000-2014' (PhD diss., Rijksuniversiteit Leiden, 2016).
78. Onderzoek laat zien dat complotdenken vooral populair is in crisisperioden: Jan-Willem van Prooijen & Karen M. Douglas, 'Conspiracy theories as part of history: the role of societal crisis situations', *Memory Studies* 10 (2017); Jaron Harambam, "The Truth is Out There': Conspiracy culture in an age of epistemic instability' (PhD diss., Erasmus Universiteit Rotterdam, 2017).
79. NCTV, 'DTN 54', april 2021.
80. Zie bijvoorbeeld Rechtbank Noord-Nederland, ECLI:NL:RBNNE:2020:4599, 24 december 2020; Rosa Timmer, 'Daniel L. uit Pesse 'vrijheidsstrijder' veroordeeld voor bedreigen raadslid GroenLinks en GGD-medewerkers in coronateststraat', *DvhN*, 8 juli 2021; 'Langzaam rijdende automobilisten protesteren tegen coronamaatregelen', *DvhN*, 15 november 2021.
81. Rosa Timmer, 'Daniel L. uit Pesse 'vrijheidsstrijder' veroordeeld voor bedreigen raadslid GroenLinks en GGD-medewerkers in coronateststraat', *DvhN*, 8 juli 2021; 'Testlocatie Van Schaikweg in Emmen moet sluiten door brand(stichting)', *DvhN*, 21 november 2021.
82. Bas van Sluis, 'Verdachten aanslag Sikkom-journalist staan te boek als fanatieke coronaontkenners', *DvhN*, 27 augustus 2021.
83. NCTV, 'DTN 52', mei 2020; NCTV, 'DTN 53', oktober 2020.
84. 'Luchthaven Eelde doet aangifte van vernieling door boeren', *DvhN*, 3 juli 2020; Arnoud Bodde & Bas van der Sluis, 'Klopjacht op het boerenerf in Wijster', *DvhN*, 19 december 2020.
85. Interview P4; NCTV, 'DTN 53', oktober 2020.
86. Ron van Wonderen & Tom Postmes, 'Casusonderzoek maatschappelijke onrust in Noord-Nederland bij overheidsbeslissingen: analyse en handelingsperspectief' (Verwey-Jonker Instituut, maart 2022).
87. NCTV, 'DTN 48', september 2018.
88. Zie bijvoorbeeld René Beishuizen & Johan de Veer, 'Afschuw over pamfletten met Moorlag als kampbeul', *DvhN*, 10 januari 2018; Maaike Trimbach, 'Intimidatie over windmolens in Meeden: 'Tegenstanders soms ongeleide projectielen'', *DvhN*, 16 augustus 2016.
89. Henk Wollerich, 'Aanslag op bouwer van windmolens', *DvhN*, 6 mei 2017.
90. Dergelijke ideeën worden bijvoorbeeld regelmatig geuit in de (regionale) Telegramgroepen van Verbind Lokaal.
91. NCTV, 'DTN 56', april 2022.
92. Ellis Ellenbroek, 'In Wonderland is plek voor de hele wereldbevolking', *Trouw*, 2 november 2015.
93. Interview P5; Andreas Kouwenhoven & Wilmer Heck, 'Losgemaakt van Nederland met 15 miljoen', *NRC Handelsblad*, 21 april 2022.
94. ''Defenders' uit heel Nederland komen in Den Helder bijeen om actie te voeren', *Noordhollands Dagblad*, 24 juli 2021; Johan Hardeman, 'Gewelddadige confrontatie in Barneveld: wie zijn deze gewapende demonstranten?', *De Stentor*, 15 mei 2021.
95. Interview P5.
96. 'Snelwegblokkeerders intocht Sint opgeroepen', *DvhN,* 8 januari 2018.
97. Interviews P5 en P13.
98. Ron van Wonderen & Tom Postmes, 'Casusonderzoek maatschappelijke onrust in Noord-Nederland bij overheidsbeslissingen: analyse en handelingsperspectief' (Verwey-Jonker Instituut, maart 2022).
99. Interview P28.
100. NCTV, 'DTN 47', maart 2018.
101. Bart Olmer, 'Politiek ongeduld; over links-extremisme en het Groninger gasdossier', *DvhN*, 1 september 2018.
102. Cynthia Miller-Idriss, *Hate in the Homeland: the New Global Far Right*. (Princeton: Princeton University Press, 2020): 30.
103. Op Bitchute is Blue Tiger Studio te vinden onder OMG (Onafhankelijke Media Groep). OMG heeft drie verschillende afspeellijsten, waaronder CommonSense TV, Ongehoord Nederland en Blue Tiger Studio.
104. Naast een YouTubekanaal heeft De Blauwe Tijger sinds 2021 ook een eigen mediaplatform opgericht: BlueTube Studio. Dit platform is gelanceerd om de vermeende 'censuur' op YouTube te ontwijken.
105. Gabriel Weimann & Asia Vellante, 'The Dead Drops of Online Terrorism: How Jihadists Use Anonymous Online Platforms', *Perspectives on Terrorism* 15, no. 4 (augustus 2021): 29-53; zie ook: Expertise-unit Sociale Stabiliteit, 'Factsheet 'Online radicaal en extremistisch gedrag'', *Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid,* 12 februari 2021.
106. Zie ook Kristel van Teeffelen, 'Wat voor uitgeverij is De Blauwe Tijger, die wordt genoemd in het Dreigingsbeeld Terrorisme?', *Trouw,* 17 oktober 2020.
107. De Prinsenvlag is een oranje-wit-blauwe vlag die gebruikt werd tijdens de Tachtigjarige Oorlog als symbool voor de strijd van de Republiek tegen de Spaanse koning. In de jaren dertig kreeg de Prinsenvlag een beladen betekenis doordat de vlag als nationalistisch symbool werd ingelijfd door de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB). Na het einde van de Tweede Wereldoorlog werd de vlag omarmd door radicaal- en extreemrechtse groeperingen.

108. Expertise-unit Sociale Stabiliteit, 'Factsheet 'Online radicaal en extremistisch gedrag'', *Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid,* 12 februari 2021: 2.
109. Een meme is een afbeelding die voorzien is van een korte tekst en die snel door internetgebruikers gekopieerd en verspreid kan worden. Veel memes zijn van nature humoristisch, maar ze kunnen ook ideologisch van karakter zijn.
110. Expertise-unit Sociale Stabiliteit, 'Factsheet 'Online radicaal en extremistisch gedrag'', *Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid,* 12 februari 2021: 8.
111. Met 'trollen' (ofwel online treiteren) wordt het ongevraagd leveren van commentaar op sociale media en internetfora bedoeld. Daarbij is meestal sprake van gecoördineerde acties waarbij opponenten overspoeld worden met reacties. Soms is er ook sprake van 'doxing', waarbij de privégegevens van individuen op het internet gepubliceerd worden met de bedoeling deze personen te schaden of te intimideren. Zie: Expertise-unit Sociale Stabiliteit, 'Factsheet 'Online radicaal en extremistisch gedrag'', *Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid,* 12 februari 2021: 8.
112. 'Omstreden Twitteraccount Vizier Op Links opgeschort', *NOS Nieuws*, 9 april 2021; 'RUG-docente doelwit van 'extreemrechtse lastercampagne'', *RTV Noord*, 23 april 2021.
113. AIVD, 'Rechts-extremisme in Nederland. Een fenomeen in beweging' (Den Haag: Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst, 2018): 11.
114. NCTV, 'De verschillende gezichten van de coronaprotesten', april 2021: 11.
115. Zie ook NCTV, 'De verschillende gezichten van de coronaprotesten', april 2021: 7.
116. Gilbert Ramsay, *Jihadi Culture on the World Wide Web* (New York: Bloomsbury, 2013).
117. Zie bijvoorbeeld Expertise-unit Sociale Stabiliteit, 'Factsheet 'Online radicaal en extremistisch gedrag'', *Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid,* 12 februari 2021: 8.
118. Willem Wagenaar, 'Fact Sheet Extreemrechts in Nederlandse Gemeentes' (Anne Frank Stichting, april 2021): 22.
119. Nikki Sterkenburg, 'Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts' (PhD diss. Universiteit Leiden, 2021): 82.
120. Zie ook 'Europol: Violent extremists take advantage of COVID-19 pandemic', DW, 22 juni 2021.
121. NCTV, 'De verschillende gezichten van de coronaprotesten', april 2021: 20.
122. Nikki Sterkenburg, 'Van actie tot zelfverwezenlijking: routes van toetreding tot radicaal- en extreemrechts' (PhD diss. Universiteit Leiden, 2021): 85.
123. '9 maanden cel voor complotdenker Wouter Raatgever', *DvhN*, 22 juni 2021.
124. NCTV, 'De verschillende gezichten van de coronaprotesten', april 2021; AIVD, 'Jaarverslag 2020'; NCTV, 'DTN 54', april 2021.
125. Interview P22.
126. Interview P6.
127. Zie bijvoorbeeld Sjoerd Beugelsdijk, *De verdeelde Nederlanden. Hoe een perfecte storm een klein land dreigt te splijten (en wat we daaraan kunnen doen)* (Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2021).
128. Caspar van den Berg & Annemarie Kok, 'Regionaal maatschappelijk onbehagen: naar een rechtsstatelijk antwoord op perifeer ressentiment', Rijksuniversiteit Groningen, campus Fryslân, september 2021.
129. Zie ook Coen van de Ven, 'Hoe Den Haag uit Nederland verdween', *De Groene Amsterdammer* 41, 13 oktober 2021.
130. Caspar van den Berg & Annemarie Kok, 'Regionaal maatschappelijk onbehagen: naar een rechtsstatelijk antwoord op perifeer ressentiment', Rijksuniversiteit Groningen, campus Fryslân, september 2021.
131. Interviews P5, P6, P7, P8, P10, P13, P18, P19, P27, P28 en P29.
132. Interviews P1, P2, P3, P5, P6, P7, P9, P10, P14, P15, P27, P28 en P29.

DEEL III

Extremismeaanpak Noord-Nederland, 2014-2022

Landelijke kaders

Beleid op het gebied van het voorkomen en bestrijden van extremisme nam in internationaal opzicht een sterke vlucht in de jaren na 9/11. In Nederland waren vooral de opkomst van de Hofstadgroep en de moord op Theo van Gogh in 2004 belangrijk voor de ontwikkeling van de landelijke extremismeaanpak. Hoewel investeringen hierin rond 2010 weer geleidelijk werden afgeschaald, gaven de ontwikkelingen rondom het jihadisme en de Syrië-oorlog in 2013-2014 nieuwe impulsen aan het beleid.

In het beleid omtrent extremisme worden drie dimensies onderscheiden die samenhangen met verschillende fasen van (mogelijk) radicaliserende personen: preventie, repressie en nazorg (of reïntegratie).[1] De Nederlandse aanpak van radicalisering en extremisme wordt gekenmerkt door een zogenoemde 'brede benadering' die deze drie dimensies, en daarmee 'harde', repressieve en 'softe', preventieve maatregelen, integreert. Samenwerking tussen verschillende landelijke en lokale partijen is daarnaast kenmerkend voor deze benadering.[2] Hoewel deze brede geïntegreerde aanpak al sinds 2003 staand overheidsbeleid vormt, zijn de kaders voor het huidige beleid vooral afkomstig uit de periode sinds 2013. Het toenemende aantal Nederlandse Syriëgangers leidde in 2014 tot het Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme, dat een belangrijke basis zou vormen voor het beleid in de daaropvolgende jaren.

In de Nederlandse integrale aanpak nemen gemeenten een centrale plaats in vanuit de veronderstelling dat juist hier kennis over de sociale omgeving en mogelijk radicaliserende individuen of groepen aanwezig is.[3] Ter ondersteuning van de gemeenten publiceerde de NCTV in 2014 de Handreiking Aanpak van Radicalisering en Terrorismebestrijding op Lokaal Niveau, die zich net als het Actieprogramma vooral focust op het jihadisme.[4] Daarbij wordt onder andere ingezet op het opzetten van een gestroomlijnde infrastructuur voor informatiedeling, samenwerking tussen relevante partners en het wegnemen van voedingsbodems voor radicalisering.

Een centraal onderdeel van de lokale aanpak van radicalisering en extremisme is de zogeheten Persoonsgerichte Aanpak (PGA), die primair gericht is op (mogelijk) radicaliserende individuen. Sinds 2013 werd hiertoe de Persoonsgerichte Aanpak Radicalisering en Extremisme (PGA-R) vormgegeven.[5] Startpunt voor de PGA zijn signalen over mogelijke radicalisering die gemeenten, het OM en de politie ontvangen van bijvoorbeeld familieleden, buurtgenoten, onderwijzers, hulpverleners, wijkagenten of de AIVD.[6] Deze signalen worden vervolgens beoordeeld door een 'weegploeg' bestaande uit drie 'kernpartijen' (ook wel 'de driehoek' genoemd): de betreffende gemeente, het OM en de politie. Indien de signalen hiertoe aanleiding geven, wordt vervolgens een multidisciplinair casusoverleg (de 'casustafel') belegd, waarbinnen de drie kernpartijen kunnen worden aangevuld met de Raad voor de Kinderbescherming (RvdK) en Reclassering Nederland (de zogenaamde 'casuspartijen'). Ook kunnen 'externe casusparters' worden uitgenodigd, zoals zorgorganisaties of deskundigen van de NCTV of de Immigratie- en Naturalisatiedienst. De casustafel staat onder regie van de betreffende gemeente en wordt gereguleerd door het Convenant van de PGA-R, dat kaders verschaft voor de rolverdeling en informatiedeling tussen de partnerorganisaties. Binnen het casusoverleg analyseren de betrokken partijen gezamenlijk de beschikbare informatie, stellen zij een 'plan van aanpak' op en monitoren ze de uitvoering hiervan. Het eindpunt van dit proces is wanneer de kernpartijen, op advies van het casusoverleg, besluiten tot afronding van de casusaanpak.[7]

Noord-Nederlandse aanpak in de praktijk

De landelijke kaders zijn ook in Noord-Nederland leidend voor de aanpak van radicalisering en extremisme. Net als het landelijke beleid kan de Noord-Nederlandse aanpak gekarakteriseerd worden als breed en geïntegreerd, waarbij diverse partners worden betrokken. Binnengekomen signalen worden gewogen door de drie kernpartijen, waarna onder regie van de betreffende gemeente eventueel een multidisciplinair casusoverleg wordt belegd om de persoonsgerichte aanpak te bepalen. Tegelijk zijn duidelijke verschillen waarneembaar tussen gemeenten. Deze paragraaf schetst de feitelijke lokale uitvoering van de landelijke kaders, waarna in de volgende paragraaf een aantal observaties en conclusies worden geplaatst. Vanwege een gebrek aan (publieke) literatuur en documentatie omtrent de Noord-Nederlandse extremismeaanpak is deze paragraaf voornamelijk gebaseerd op de voor dit onderzoek afgenomen interviews.

Preventie en signalering

In lijn met de brede, geïntegreerde benadering die in Nederland centraal staat, benadrukken een aantal Noord-Nederlandse gemeenten hun preventieve taak.[8] Dit houdt enerzijds in dat getracht wordt de voedingsbodem voor radicalisering weg te nemen en ervoor te zorgen 'dat mensen aangehaakt blijven bij de maatschappij en een toekomst kunnen opbouwen'.[9] Met name in de grotere gemeenten wordt radicalisering dan ook niet los gezien van thema's als wonen, onderwijs en armenzorg. Daarnaast wordt vanuit deze gemeenten geïnvesteerd in het opbouwen en onderhouden van een netwerk met partners binnen en buiten de lokale overheid, waaronder scholen, buurtteams, jongerenwerkers en moskeeën.[10] Volgens verschillende geïnterviewden bevordert dit het vroegtijdig opvangen van signalen van radicalisering.[11]

Vanuit hetzelfde doel zijn vanuit een aantal gemeenten bovendien trainingen uitgezet voor medewerkers Openbare Orde en Veiligheid (OOV) en andere gemeenteambtenaren, wijkagenten, zorgpartners en jongerenwerkers. Het bereik, de inhoud en de diepgang van de trainingen die in de afgelopen jaren zijn aangeboden, verschillen echter sterk. De basistraining die vanuit de Gemeente Groningen is aangeboden om signalen van radicalisering te herkennen, is sinds 2017 door naar schatting circa 1500 professionals in de regio gevolgd. Ook zijn er verdiepingstrainingen georganiseerd om de signalen beter te kunnen duiden.[12] In sommige kleinere gemeenten hebben echter slechts enkele tientallen mensen de trainingen gevolgd of moeten deze zelfs nog worden opgestart.[13] Daarnaast valt op dat de trainingen in de afgelopen jaren vooral waren gericht op het jihadisme, al zijn recentelijk ook een aantal trainingen gericht op links- en rechts-extremisme aangeboden.[14] Het opstarten van de trainingsprogramma's wordt door de geïnterviewde professionals als positief ervaren en verschillende respondenten geven aan dat het kennisniveau over extremisme in de regio stijgt.[15]

Evenals het trainingsaanbod verschilt de signaleringsstructuur sterk per gemeente. De gemeenten die een sterk netwerk hebben opgebouwd, ontvangen meldingen over (mogelijke) radicalisering vaak direct vanuit hun lokale partners. Het hebben van 'korte lijntjes' met relevante professionals wordt hierbij als cruciaal beschouwd en veel meldingen worden dan ook persoonlijk doorgegeven aan de betreffende OOV'ers.[16] Ook hebben een aantal grotere steden een centraal meldpunt of een mailadres ingesteld waar signalen kunnen worden doorgegeven. Het succes van deze meldpunten is echter wisselend: waar deze in bijvoorbeeld Groningen relatief veel worden gebruikt, komen in Emmen langs deze weg nauwelijks meldingen binnen.[17] In gemeenten waar het netwerk minder ontwikkeld is, komen logischerwijs eveneens weinig meldingen binnen. Dit geldt met name voor veel kleinere gemeenten, maar ook voor bijvoorbeeld Leeuwarden.

Ook aan de politie worden signalen over mogelijke radicalisering doorgegeven door verschillende partijen, variërend van de AIVD tot wijkteams, jongerenwerkers en scholen. Signalen aangaande radicalisering en extremisme worden door politiemedewerkers met een CTER-label in de Basisvoorziening Handhaving geregistreerd. Vervolgens komen ze binnen bij de CTER-infocel, die de signalen onderzoekt en duidt. Uit de data van de Politie Eenheid Noord-Nederland blijkt dat het aantal CTER-meldingen in het district Noord-Nederland de afgelopen jaren vrij stabiel is gebleven met ruim 300 registraties per jaar, wat neerkomt op circa 10 procent van het landelijke totaal.

Wel zijn verschillen tussen de provincies zichtbaar. Waar het aantal meldingen in Groningen en Drenthe per jaar wisselt, is in Friesland sinds 2019 een duidelijke stijging waarneembaar. Dit duidt niet zozeer op toenemend extremisme in de provincie, maar laat vooral het effect zien van het ontwikkelen van een netwerk, trainingen en een signaleringsstructuur. Zo valt in bepaalde Friese gemeenten op dat het aantal signalen op met name rechts-extremisme is gestegen vanaf het moment dat hierover trainingen werden aangeboden.[18] Ook in andere gemeenten en bij de politie heeft het opstarten van trainingsprogramma's volgens betrokkenen geleid tot een toename in het aantal binnengekomen signalen.[19]

Aantal CTER-registraties per jaar per provincie

	2018	2019	2020	2021
Groningen	175	146	127	147
Friesland	68	67	76	103
Drenthe	67	98	64	60

Duiding en aanpak

Signalen die binnenkomen bij een gemeente of de politie worden onderzocht, bijvoorbeeld door aanvullende informatie in te winnen bij de melders, wijkagenten en/of relevante partners. Dit kunnen bijvoorbeeld sociale teams of jeugdwerkers zijn, zoals de Groningse WIJ-teams, maar ook specifieke instellingen zoals het Centraal Orgaan opvang asielzoekers.[20] Signalen die binnenkomen bij gemeenten en als serieus worden beoordeeld, worden besproken binnen de weegploeg, die conform de landelijke kaders altijd bestaat uit de driehoek gemeente, politie en OM. Signalen die bij de politie binnenkomen en door de CTER-infocel als acute dreiging worden beoordeeld, pakt de politie meteen zelf op in afstemming met landelijke partners. In geval van twijfel worden deze signalen ook binnen de weegploeg besproken. De verschillen in signaleringsstructuur tussen gemeenten leiden ertoe dat in sommige gemeenten de weegploeg op regelmatige basis bijeenkomt, terwijl andere gemeenten er vanwege het geringe aantal signalen voor kiezen om de weegploeg alleen te beleggen wanneer er een relevant signaal binnenkomt.[21]

In de weegploeg wordt de beschikbare informatie (voor zover nodig en mogelijk) gedeeld en gewogen, op basis waarvan wordt besloten of er een casustafel wordt belegd. Om dit te bepalen is de weging van de beschikbare informatie ten opzichte van de in het Convenant geformuleerde definities van radicalisering en extremisme belangrijk. Hier is binnen de weegploeg een belangrijke rol weggelegd voor het OM, dat (de bereidheid tot) het gebruik van ondemocratische middelen om een ideologie te verwezenlijken als cruciaal criterium beschouwt. Dit leidt soms tot spanningen met gemeenten, die vanuit hun preventieve doelstelling meer informatie zouden willen vergaren en delen of eerder (preventieve) actie willen ondernemen. Het OM op zijn beurt benadrukt vanuit zijn strafrechtelijke perspectief juist het belang van de privacy van het betreffende individu.[22] Ten behoeve van de duiding kan ook informatie worden ingewonnen bij landelijke partners, zoals de NCTV, die zicht heeft op fenomeenniveau, maar niet betrokken is bij individuele casussen. Een ander voorbeeld is het Landelijk Steunpunt Extremisme (LSE), dat een duidingsmethodologie heeft ontwikkeld, maar ook diverse trainingen verzorgt, betrokken is bij de behandeling van individuen en ondersteuning biedt aan hun omgeving.[23]

Het aantal casussen dat overblijft na de weegploeg is volgens de betrokken medewerkers gering, bijvoorbeeld omdat gevallen als (legitiem) activisme worden beoordeeld of omdat sprake blijkt van ggz-gerelateerde problematiek.[24] In sommige gevallen wordt een oordeel in een later stadium bijgesteld en wordt alsnog een PGA opgesteld, bijvoorbeeld omdat uit nadere informatie blijkt dat er wel degelijk sprake was van een ideologisch motief. Ook kunnen casussen worden overgedragen vanuit een andere gemeente als de betreffende persoon verhuist. Het aantal casussen dat zo ontstaat, wisselt sterk per gemeente. Zo heeft de Gemeente Groningen gedurende de onderzoeksperiode tientallen casussen gehad, terwijl in een aantal andere gemeenten de afgelopen jaren überhaupt geen casustafels zijn belegd. Dit laatste betreft vooral kleinere gemeenten, maar opmerkelijk genoeg ook een aantal grotere steden in Noord-Nederland.[25]

Bij de casustafels worden, afhankelijk van het specifieke geval, ook andere partijen uitgenodigd. Dit betreft in de eerste plaats de zogenaamde casuspartijen: Reclassering en de Raad voor de Kinderbescherming (RvdK). Reclassering Noord-Nederland bezit sinds 2021 een team gespecialiseerd in terrorisme, extremisme en radicalisering (TER). Sindsdien is het TER-team betrokken geweest bij circa vijftien casussen. Het voorziet de casustafel van informatie die is vergaard door contact met clienten en hun omgeving en speelt een belangrijke rol in de duiding van de ideologische component en het opstellen van een plan van aanpak.[26] De RvdK wordt regelmatig ingeschakeld als een casus een minderjarige betreft en/of (een) minderjarige(n) in het betreffende (gezins) systeem verblijft/verblijven. Binnen de RvdK wordt in noordelijk verband sinds 2017 bijzondere aandacht besteed aan radicalisering en extremisme. Bij het casusoverleg deelt de RvdK informatie en expertise vanuit pedagogische invalshoek.[27]

Naast deze casuspartijen worden ook externe casuspartners betrokken bij een casustafel. Het belangrijkste voorbeeld hiervan zijn de Zorg- en Veiligheidshuizen (ZVH), die vooral betrokken worden bij complexe, ketenoverschrijdende casuïstiek. Dit betreft meestal casuïstiek die zowel het zorg- als het veiligheidsdomein raakt, maar soms ook casussen die gemeentegrenzen overstijgen. Sinds de regie van casustafels met de invoering van het Convenant bij de gemeente is komen te liggen, beperken de taken van het ZVH zich met name tot procesregie, ondersteuning en advisering, bijvoorbeeld wat betreft de afweging tussen de ideologische en de zorgcomponent.[28] De betrokkenheid van het ZVH verschilt sterk per provincie. Het ZVH Fryslân is voor zover bekend betrokken bij alle casussen in de provincie, terwijl in Drenthe een aantal gemeenten regelmatig gebruikmaken van de grens- en domeinoverschrijdende expertise van het ZVH Drenthe. In andere Drentse gemeenten

wordt het ZVH echter nauwelijks ingezet en dat geldt ook voor de Groningse gemeenten.[29]

De partijen aan de casustafel stellen gezamenlijk een plan van aanpak op waarin de geïntegreerde en persoonsgerichte benadering centraal staat. Bij de aanpak kunnen verschillende partijen uit het veiligheids-, zorg- en sociale domein worden ingezet. Ook kan een organisatie als het LSE worden betrokken bij de behandeling van de individuen en eventueel hun omgeving.[30] De betrokkenen geven aan dat de aanpak sterk verschilt per casus, omdat maatwerk nodig is om risicoreductie te kunnen bereiken en personen (en eventueel hun omgeving) goed te kunnen behandelen.[31] Na het opstellen van het plan van aanpak wordt de uitvoering gemonitord en vindt hierover nog regelmatig overleg plaats tussen de casuspartijen. Als de aanpak succesvol is of de betreffende persoon om andere redenen niet langer als bedreiging voor de veiligheid wordt gezien, wordt een casus afgesloten. Het komt echter ook regelmatig voor dat casussen jarenlang op de lijst blijven staan.[32]

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat de aanpak van radicalisering en extremisme in Noord-Nederland verschilt per regio en gemeente. In een aantal gemeenten zijn signalering, duiding en aanpak goed en conform de landelijke kaders georganiseerd. In andere gemeenten zijn de structuren echter minder uitgewerkt of ontbreken deze vrijwel geheel. Dit betreft grotendeels een verschil tussen de grotere, meer verstedelijkte gemeenten en kleinere plattelandsgemeenten, maar hierop zijn ook een aantal duidelijke uitzonderingen. Zo zijn in Groningen en Súdwest-Fryslân de structuren verder ontwikkeld dan bijvoorbeeld in Leeuwarden en Emmen. Dit heeft verschillende oorzaken, zoals zal blijken uit de volgende paragraaf.

Observaties

De directbetrokkenen beschouwen de lokale aanpak van extremisme en radicalisering in Noord-Nederland grotendeels als positief. Dit sluit aan bij evaluaties in andere delen van het land, waaruit blijkt dat de integrale persoonsgerichte benadering wordt beoordeeld als potentieel krachtig en in ieder geval tot op zekere hoogte effectief. Als sterke punten worden in deze beleidsevaluaties de focus op lokale aanpak, de brede benadering, de betrokkenheid van diverse partners en de diversiteit aan mogelijke maatregelen genoemd.[33] Deze punten sluiten aan bij het beeld dat geschetst wordt door de voor dit onderzoek geïnterviewde Noord-Nederlandse professionals, die de mogelijkheden voor preventieve actie, de korte lijntjes tussen verschillende partners en de mogelijkheden tot maatwerk positief waarderen.[34]

Desalniettemin leiden de geanalyseerde bronnen, interviews, incidenten en CTER-data ook tot een aantal kritische observaties. Omdat een grondige evaluatie van de Noord-Nederlandse aanpak van radicalisering en extremisme buiten de doelstelling van dit onderzoek valt, beperkt onderstaande bespreking zich voornamelijk tot het relateren van de bevindingen van de fenomeenanalyse uit het tweede deel van dit rapport aan de zojuist beschreven aanpak. Deel II van dit rapport concludeerde dat traditionele(re) vormen van radicalisering en extremisme in Noord-Nederland beperkt op de voorgrond treden, terwijl nieuwe, diffuse vormen van met name antioverheids- en rechts-extremisme zijn opgekomen in zowel offline als online contexten. Tegelijk hebben we gezien dat het beleid en de aanpak primair zijn gebaseerd en gericht op het jihadisme en, in mindere mate, traditionele(re) vormen van links- en rechts-extremisme.[35] De belangrijkste vraag die in deze paragraaf centraal staat is dan ook in hoeverre de aanpak in de noordelijke provincies aansluit bij het veranderende fenomeen. In hoeverre worden de recente ontwikkelingen door de relevante beleidsmakers en professionals (h)erkend en hoe worden deze geadresseerd?

Dit zal worden besproken aan de hand van vier thema's: een blijvende focus op het jihadisme, een gebrekkig zicht op online extremisme, een gebrek aan capaciteit en een complexe samenwerking tussen verschillende partijen.

1. Onevenredige focus op jihadisme

In de eerste plaats blijkt uit de geanalyseerde bronnen, interviews, incidenten en CTER-data dat, net als in vele andere landen en regio's, ook in Noord-Nederland professionals relatief sterk gefocust zijn op het jihadisme en, in mindere mate, op traditionele(re) vormen van links- en rechts-extremisme. Uit de interviews is gebleken dat een aantal respondenten, variërend van OOV'ers tot politiemedewerkers, termen als 'radicalisering' en 'extremisme' primair associeert met jihadisme, terwijl enkelen deze termen hier zelfs exclusief voor lijken te reserveren.[36] In antwoord op de vraag naar radicalisering en extremisme in hun regio, werd door deze personen allereerst, en soms zelfs uitsluitend, ingegaan op uitreizigers. Vaak werd dit thema besproken in relatie tot salafisme, asielzoekers en/of migrantengemeenschappen. Ook opvallend is de nadruk die verschillende respondenten legden op de contacten met plaatselijke moskeeën.[37] De vanzelfsprekend-

heid van het (vermeende) belang van moskeeën wordt geïllustreerd door een van de respondenten, die benoemde dat er een nieuwe gebedsruimte was opgericht en daar 'dus' binnenkort contact mee zou worden opgenomen.[38] Een van de gemeentemedewerkers gaf aan dat deze focus op de moslimgemeenschap niet goed voelt, want 'we gaan ook niet naar de katholieke kerk als we zorgen hebben over Pietje'. Tegelijk zei ook deze medewerker het contact met de moskee belangrijk te vinden, mede omdat de gemeente hier vaak op bevraagd wordt.[39]

De onevenredige focus op jihadisme is om meerdere redenen problematisch, niet in de laatste plaats vanwege de vanzelfsprekendheid waarmee het thema met een geloofsgemeenschap wordt geassocieerd. Tegelijk is deze focus tot op zekere hoogte verklaarbaar vanuit de nationale kaders en de nog altijd prevalerende nadruk op dreiging vanuit jihadistische hoek. Dit heeft zijn uitwerking op lokaal niveau.[40] Bovendien zijn de meeste Noord-Nederlandse professionals primair getraind in het herkennen en duiden van signalen van radicalisering op het gebied van jihadisme. De focus op het jihadisme speelt dan ook niet alleen in kleinere gemeenten en lokale politieteams. Die focus is breder aanwezig, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de CTER-gerelateerde signalen die binnen en aan de politie worden doorgegeven.

Het CTER-register van de Politie Eenheid Noord-Nederland bestaat uit twee verschillende dashboards: een voor 'islamisering' en een voor 'extremisme', waaronder 'rechts', 'links', 'antioverheid' en 'dieren' vallen. Het tweede dashboard is pas in 2020 aangemaakt, wat betekent dat de focus tot op dat moment nog sterker op het jihadisme lag.[41] Het aantal CTER-registraties in de Basisvoorziening Handhaving bevat dan ook opmerkelijk veel meldingen op het gebied van 'islamisering'. Van de in totaal 1192 meldingen in de periode 2018-2021 vielen 656 meldingen in deze categorie (56,8 procent). Dit is uitzonderlijk veel, zeker als het wordt vergeleken met het aantal jihadismegerelateerde incidenten in de regio, dat slechts 4,5 procent van het totaal uitmaakte. Hoewel de incidentendatabase zoals eerder vermeld niet de pretentie heeft volledig te zijn, leveren deze cijfers wel illustratief bewijs voor een sterke discrepantie tussen de CTER-registraties en het fenomeen extremisme in Noord-Nederland. Politiemedewerkers en anderen die signalen over radicalisering doorgeven, blijken eveneens sterk gefocust op het jihadisme.

De focus op jihadistische individuen en netwerken betekent niet alleen dat jihadisten onder een vergrootglas liggen en Noord-Nederlandse moslims door de betreffende autoriteiten vanuit veiligheidsperspectief worden benaderd. Een gevolg is ook dat andere ontwikkelingen op het gebied van radicalisering en extremisme gemist worden. Zo valt op dat een aantal geïnterviewde gemeenteambtenaren en politiemedewerkers aangaf dat hun regio nauwelijks te maken heeft met radicalisering en extremisme. Op de vraag wat er speelt op dit gebied werden antwoorden gegeven als: 'Dat hebben wij niet', 'Dat valt best mee', 'Er speelt vrij weinig', 'Het is wat mij betreft redelijk rustig' en 'Na jihadisme heb ik qua radicalisering niets meer voorbij zien komen.'[42] Niet toevallig betrof dit veelal gemeenten waar de structuren voor training, signalering, duiding en aanpak van radicalisering en extremisme slechts beperkt ontwikkeld of nog in opbouw waren. Dit roept dan ook de vraag op of er daadwerkelijk geen sprake is van radicalisering en extremisme in deze gemeenten of dat (niet-jihadistische) vormen hier niet worden opgemerkt en als dusdanig erkend. Een aantal andere, meer ervaren respondenten is stellig: 'De uitspraak: "hier is het niet", daar geloof ik niet zo in', 'Als je niet kijkt, dan zie je het ook niet' en 'Als ze goed gaan kijken, dan hebben ze het ook.'[43]

Hoewel de focus op jihadisme breed aanwezig is, zijn er dus ook beleidsmedewerkers en praktijkdeskundigen die zich hiervan bewust zijn en beter zicht hebben op recentere ontwikkelingen. Dit betreft doorgaans meer ervaren en breder getrainde personen uit grotere gemeenten en regio-overstijgende organisaties en instellingen. Zij maken zich terecht zorgen dat de recentere ontwikkelingen op het gebied van extremisme in hun regio onvoldoende worden opgemerkt en dus niet adequaat worden opgepakt. In hun professionele omgeving herkennen zij het beeld dat (vermeende) signalen van jihadistische radicalisering snel gemeld worden, terwijl dat bij antioverheids- en rechts-extremisme minder wordt gedaan. Zij geven aan dat dit met name lijkt te komen vanwege de sociale acceptatie van de recentere vormen. Jihadisme vinden mensen 'spannend, vreemd, en dus eng', aldus een van de gemeentemedewerkers, maar 'rechts en antioverheid, ja, dat dat meer… er zijn meer mensen die dat vinden dus dan is het allemaal minder erg. [...] Dit wordt minder gemeld: iedereen neemt het aan, maar melden doen ze het niet.'[44] Signalen op rechts, geeft een collega aan, 'worden niet meteen geïnterpreteerd of gesignaleerd als "extremisme" of "radicalisering"'.[45] Een andere collega geeft een concreet voorbeeld uit een plattelandsgemeente: 'Nazivlaggen in een huis van een vader met een kind, daar wordt geen melding van gedaan, want ja, hij is wel een lieve vader.'[46] Dit perspectief is zelfs terug te zien bij een aantal geïnterviewde ambtenaren zelf. Zo omschreef een van hen een naar Syrië vertrokken meisje als 'extremist', maar twee niet-ji-

hadistische CTER-subjecten als 'jochies' die 'de weg kwijt zijn' en 'te veel achter de computer hebben gezeten'.[47]

Deze observaties sluiten aan bij het in deel II geschetste beeld dat antioverheidsgevoelens in Noord-Nederland breder worden gedragen en dus meer sociaal geaccepteerd zijn. Hetzelfde geldt voor radicaal- en extreemrechtse overtuigingen, die in de afgelopen jaren in toenemende mate genormaliseerd zijn. Bovendien zijn beide vormen meer en meer vermengd. 'Ik kan niet meer goed zien wie nou bij wie hoort', geeft een OOV'er aan over antioverheidsgroeperingen en extreemrechtse formaties.[48] Al met al ontstaat de impressie dat deze vormen van extremisme ervaren worden als meer 'eigen' aan onze samenleving, zoals een van de respondenten het verwoordde. Hierdoor worden ze als minder beangstigend ervaren en niet snel gelabeld als 'extremistisch'. Dit sluit aan bij de constatering in deel I van dit rapport dat het label 'extremisme' doorgaans met name gebruikt wordt voor een (vermeende) 'ander'. Het vergelijken van jihadisme met extremistische gedragingen rondom boeren en Zwarte Piet gaat veel mensen dan ook te ver, illustreerde een respondent. 'Als dat zo blijft, zal de aanpak hiervan achterblijven.'[49]

De hierboven beschreven focus op het jihadisme en beperkte (h)erkenning van andere extremistische uitingen, wijst op een discrepantie tussen de ontwikkeling van het fenomeen in Noord-Nederland en de lokale bewustwording en aanpak ervan. Maar ook de professionals die zich wel degelijk bewust zijn van deze discrepantie, worstelen met de aanpak. Dit heeft niet alleen te maken met de 'bewustwordingsslag' die volgens hen nodig is bij lokale en regionale partners,[50] maar ook met de landelijke kaders voor de aanpak die, zoals bekend, voornamelijk zijn gebaseerd op jihadistisch extremisme.

Een illustratief voorbeeld hiervan zijn de definities die centraal staan bij de weging van casussen. Zoals duidelijk is geworden uit de beschrijving van de Noord-Nederlandse aanpak, staan de landelijke definities uit het Convenant centraal bij de beoordeling of een casus radicalisering betreft of niet. Hierbij let het OM doorgaans sterk op de ideologische component. Wat precies als 'ideologie' wordt beschouwd en wat niet, is echter niet heel eenduidig, wat het OM desgevraagd erkende.[51] In het geval van jihadisten en (klassieke) links- en rechts-extremisten is de ideologische component in de ervaring van veel mensen doorgaans duidelijk aanwezig. Het gedachtegoed van hedendaagse extremisten is echter diffuus en minder eenduidig gerelateerd aan de grote religieuze en linkse of rechtse ideologieën, zo concludeerde deel II van dit rapport. Bovendien zijn deze vormen meer sociaal ingebed en genormaliseerd, waardoor de motivaties achter handelingen begrijpelijker worden en minder snel toegeschreven worden aan ideologie. Hierdoor bestaat het risico dat antioverheidssentimenten of nieuwe vormen van rechts-extremistisch gedachtegoed minder snel als ideologie en dus als extremistisch worden geduid.

Dit is dan ook de ervaring van een aantal bij weegploegen en casustafels betrokken partijen. Zo merkt een LSE-consultant op dat de huidige definities zijn opgesteld in de tijd dat het veiligheidsgevoel werd gedomineerd door jihadisme. Ze zijn volgens deze deskundige dan ook vooral duidelijk met betrekking tot 'anderen' over wie we 'onwetend' zijn. 'Als je in de war bent en psychotisch en je roept "Allahu akbar", dan ben je sneller extremist, maar met hetzelfde profiel zonder "Allahu akbar" eerder verward.' Net als bij jihadisten, zo stelt hij, is het ook nodig te erkennen 'dat het denken dat onze regering bestaat uit bloeddrinkende pedofielen een levensbeschouwing is, een overtuiging die maakt dat mensen iemand anders iets aan willen doen.'[52] Een andere regiodeskundige vult het voorbeeld over QAnon aan: 'Je ziet dat mensen heel extreem in het gedachtegoed zitten. Maar bij het OM zien ze geen radicalisering want het is bij de NCTV niet zo geduid.' Niet-justitiële partijen en politie vinden dit regelmatig iets voor de casustafel, maar vanuit het OM wordt daar dan anders over gedacht. En dus, vervolgt deze respondent, heb je justitieel weinig mogelijkheden.[53] De LSE-consultant vat samen: 'Ik merk in het werkveld dat juist de definities maken dat mensen handelingsverlegen worden en zaken niet consequent worden opgepakt.'[54]

De bij de weegtafel gehanteerde definities worden dus door professionals in het veld ervaren als minder toepasbaar op recentere vormen van radicalisering en extremisme. Deze definities zijn belangrijk, want als iets wordt geduid als radicalisering, wordt het besproken bij een casustafel. Dit betekent dat het betreffende individu hierover moet worden geïnformeerd, maar ook dat er meer bevoegdheden zijn wat betreft opsporing, monitoring en strafeis. Tegelijk liggen deze labels gevoelig, zoals het windmolendossier illustreert. Opvallend genoeg gaf de NCTV in Dreigingsbeeld 48 aan dat het buitenwettelijke verzet tegen windmolens 'wel degelijk' als extremisme kan worden omschreven vanwege de politieke doelen, ondanks het feit dat een 'klassieke ideologie' ontbreekt.[55] Deze omschrijving stuitte lokaal op veel onbegrip.[56] De labelling voedde niet alleen antioverheidssentimenten bij de lokale bevolking, maar ook bij lokale bestuurders. 'Hier hadden we weer te maken met een Rijksoverheid die gewoon niet snapt hoe het lokaal werkt', ageerde een betrokken gemeentemedewerker tijdens het interview. 'Nu zijn wij het gesprek kwijt' en zijn de betrokken indivi-

duen 'verder geïsoleerd'.[57] Verschillende professionals gaven dan ook aan dat met dergelijke omschrijvingen voorzichtig moet worden omgesprongen om antioverheidssentimenten niet te bevestigen. Tegelijk moeten gelijke gevallen wel gelijk behandeld worden, zo voegde een van hen toe.[58] Dit blijkt echter een delicate balans, zeker in het geval van antioverheidsextremisme.

Concluderend is een discrepantie zichtbaar tussen ontwikkelingen van het fenomeen extremisme in Noord-Nederland en de aanpak hiervan. Een focus op traditionele(re) vormen van extremisme en met name jihadisme draagt eraan bij dat recentere vormen van antioverheids- en rechts-extremisme niet worden gezien en/of als dusdanig worden herkend. Meer ervaren en geschoolde professionals die deze ontwikkeling wel (h)erkennen, ervaren problemen om deze adequaat te adresseren binnen de huidige kaders en structuren die primair geënt zijn op het jihadisme. Een vergelijkbare discrepantie is zichtbaar bij een andere ontwikkeling die in het tweede deel van dit rapport is geschetst: het toenemende belang van de virtuele wereld.

2. Beperkt zicht op online extremisme

Een tweede observatie over de relatie tussen het in deel II geschetste fenomeen en de huidige aanpak in Noord-Nederland is dat er (te) weinig zicht is op de online activiteiten van extremistische actoren. Mede door dit gebrek aan inzicht baart de online wereld zowel deskundigen als gemeenteambtenaren en politieagenten grote zorgen. Een OOV-ambtenaar omschreef het bijvoorbeeld als 'een grote blinde vlek'.[59] Een ander verwoordde het als volgt: 'Er is zoveel digitaal [...]. Dat maakt het nog ingewikkelder. Ik heb bijvoorbeeld [een documentaire] gezien over de bestorming van het Capitool: dan zie je dat het heel digitaal wordt aangestuurd [...]. Hoe krijg je daar de vinger achter? Dan is de "moslimradicalisering" maar een hele simpele – die is bijna tastbaar aan te wijzen, in tegenstelling tot wat er nu in de digitale wereld ontstaat.'[60]

Uit de interviews blijken drie redenen voor deze zorgen en frustraties. In de eerste plaats zijn deze te wijten aan de hierboven omschreven discrepantie tussen de nieuwe, fluïde vormen van extremisme die momenteel in opkomst zijn en de bestaande structuren van de aanpak, die voornamelijk gericht zijn op de bestrijding van 'klassieke' vormen van extremisme. Volgens een praktijkdeskundige is de online wereld daarom een 'struikelpunt': nieuwe vormen van extremisme die zich online voordoen, passen simpelweg niet goed 'bij onze structuren'.[61] Mede hierdoor is het moeilijk om de online aanpak naar beleid te vertalen.[62] In grote lijnen is dit terug te koppelen naar het spanningsveld tussen het verzamelen van data ten behoeve van openbare orde en veiligheid enerzijds en privacy- en gegevensbescherming anderzijds.

Dit knelpunt is een tweede reden voor de zorgen en frustraties op het gebied van online radicalisering en extremisme. In de afgelopen jaren worden gemeenten steeds vaker geconfronteerd met ordeverstoringen die online beginnen of versterkt worden. Om invulling te geven aan hun verantwoordelijkheid voor de openbare orde en veiligheid, is de behoefte ontstaan om online platforms als Twitter en Facebook te monitoren.[63] Dit is echter een gevoelig onderwerp omdat dataverzameling door overheidsorganisaties gebonden is aan privacywetgeving. Uit een recent onderzoek van de NHL Stenden Hogeschool en de Rijksuniversiteit Groningen blijkt dat veel gemeenteambtenaren zich vaak niet bewust zijn van de geldende regels en protocollen.[64] De discussie die naar aanleiding van dit onderzoek is ontstaan, heeft geleid tot een zekere bewustwording onder gemeenteambtenaren.[65] De meeste geïnterviewde OOV-ambtenaren wijzen daarom ook naar de politie, die op het dossier van 'online monitoring' doorgaans meer expertise en bevoegdheden heeft. Een OOV-ambtenaar gaf tevens aan dat er meer behoefte is aan regelgeving en helderheid over wat er wel of niet mag: 'Ik hoor mijn collega's zeggen dat ze op social media allerlei signalen krijgen. Die combineren we met politie. Maar dan zie je ook dat privacy echt een bottleneck is: zij mogen niets delen, en op het moment dat we twijfels hebben over een groep, moeten we aanvragen bij OM of we die mensen als individu mogen behandelen en of we daar een check op mogen doen. Daar moet je goede motivaties voor hebben, want anders mag dat niet in het kader van privacy. Dus daar moeten wel degelijk regels voor komen.'[66]

Maar ook de geïnterviewde politiemedewerkers gaven aan dat het online dossier vaak reden tot frustratie en bezorgdheid is. Dit is met name te wijten aan een gebrek aan expertise en capaciteit – het derde knelpunt op dit thema. Zo lieten meerdere politiemedewerkers weten bij dit thema het gevoel te hebben constant 'achter de feiten aan te lopen'.[67] Een wijkagent vergeleek de online monitoring van de politie met 'hobbywerk': 'We zijn nu vooral repressief aan het werk. Als je een tip krijgt, dan ga je achteraf ook vaak even de sociale media bekijken, maar je loopt achter de feiten aan. [...] Je hebt er kwaliteit voor nodig. Je moet mensen goed opleiden. Ik denk dat dat in deze tijd meer nodig is.'[68] Om deze kennislacune te dichten, zet de politie sinds enkele jaren in op 'digitale wijkagenten'.[69] Deze wijkagenten houden zich in brede zin

bezig met gedigitaliseerde criminaliteit. Ook in Noord-Nederland zijn al enkele digitale wijkagenten werkzaam.[70] Gezien het brede takenpakket van deze nieuwe agenten, variërend van thema's als sexting tot internetoplichting, is het de vraag of ze voldoende aandacht aan CTER-thema's kunnen geven. Dit duidt op een breder probleem: capaciteitstekorten.

3. Gebrek aan capaciteit, expertise en bewustwording

Een derde observatie betreft de capaciteit van de instanties die verantwoordelijk zijn voor de aanpak van radicalisering en extremisme in Noord-Nederland. Op één uitzondering na, gaven alle geïnterviewde gemeente- en politiemedewerkers aan dat er onvoldoende ambtelijke capaciteit is op dit thema. Deze constatering wordt bevestigd door verschillende overheidsinstanties.[71] Een gemeentemedewerker maakt zich daarom zorgen over de toekomst: 'De omvang [van het dossier CTER] gaat veel groter worden want er zijn nu meer voedingsbodems, dus dan wordt de capaciteit een probleem.'[72]

Het gebrek aan capaciteit heeft meerdere oorzaken, maar een belangrijke is een gebrek aan bewustzijn van de extremismegerelateerde problematiek in Noord-Nederland.[73] De hierboven beschreven focus op jihadisme en gebrekkige (h)erkenning van nieuwere vormen van extremisme leiden bij zowel landelijke als lokale bestuurders tot (relatief) lage prioritering van het thema en dus tot minder middelen en capaciteit. Een gemeenteambtenaar omschreef het als volgt: 'We hebben [in Noord-Nederland] weinig jihadisme en daarom een capaciteitsprobleem.'[74] Volgens deze gemeentemedewerker lopen we 'een beetje extra achter in het Noorden [...] omdat het beleid heel erg vanuit Den Haag is vormgegeven. In de Randstad waren er meer uitreizigers, jihadisten. Als gevolg daarvan hebben lokale bestuurders gezegd, "dat is prima, maar onze investeringen worden dan ook minder groot omdat wij dat niet nodig hebben".'[75] Daarom zijn er volgens deze OOV-ambtenaar fors minder middelen ter beschikking in Noord-Nederland en is er sprake van structurele onderbezetting en 'scheefgroei'. In lijn met deze fenomeenanalyse constateerde hij namelijk dat 'nieuwe vormen van radicalisering veel gebalanceerder zullen oppoppen in zowel buitengebieden als de Randstad'.[76] Eén regiodeskundige omschreef het belang van bestuurlijke prioritering dan ook als volgt: 'Het valt of staat met aandacht van bestuurders.'[77]

Het capaciteitsgebrek heeft vergaande gevolgen voor de aanpak van radicalisering en extremisme in Noord-Nederland. Ten eerste leidt het tot verschillen tussen gemeenten: waar in grotere gemeenten één tot enkele beleidsmedewerkers specifiek bij het thema betrokken zijn, is de portefeuille in de kleinere gemeenten doorgaans onderdeel van een breder takenpakket binnen OOV. Zoals eerder geconstateerd, heeft dit grote gevolgen voor de structuur en uitvoering in de verschillende gemeenten. De niet-geprioriteerde gemeenten hebben moeite om het beleid te implementeren. Dit wordt geïllustreerd door een OOV-ambtenaar uit een van de grotere steden in Noord-Nederland, die aangaf dat dit een belangrijke reden is dat er in de betreffende gemeente geen casustafels zijn geweest en die zei 'jaloers' te zijn op een aantal andere gemeenten waar ze meer tijd hebben om het proces goed in te richten.[78]

Een tweede gevolg van het capaciteitsgebrek is dat de aanpak vaak sterk afhankelijk is van de inzet en duiding door individuen. Vanwege de kleine teams gericht op het thema liggen beslissingen over het al dan niet opzetten van een weegploeg of invoeren van een CTER-mutatie vaak bij één of enkele medewerkers. Hier schuilt het gevaar van een subjectieve invulling. In het uiterste geval worden gelijke gevallen niet gelijk behandeld en wordt een individu in de ene gemeente wel onderwerp van een weegploeg terwijl hij of zij dat in een andere gemeente niet was geweest. Dit kan leiden tot rechtsongelijkheid waar – zo blijkt uit landelijk onderzoek – lokale professionals zich vaak weinig van bewust zijn.[79] Dit is problematisch, zeker in combinatie met de hierboven beschreven focus op jihadisme en in het verlengde daarvan de bredere moslimgemeenschap.

Ten slotte vertaalt het tekort aan capaciteit zich in een gebrek aan expertise, bijvoorbeeld omdat er niet voldoende tijd is voor training en bijscholing. Zoals al eerder geschetst, kan dit leiden tot een gebrekkig zicht op het fenomeen. Een OOV-ambtenaar verwoordde het als volgt: 'Met minder capaciteit zie je dat je minder ophaalt.'[80] Bovenstaande fenomeenanalyse bevestigt deze constatering: in gemeenten waar meer capaciteit beschikbaar is op het gebied van CTER, blijkt doorgaans ook meer expertise aanwezig te zijn, wat weer leidt tot een beter zicht op en begrip van het fenomeen.

Hoewel de afgelopen jaren goede ontwikkelingen in gang zijn gezet door een aantal grotere gemeenten en individuele 'voortrekkers', kan worden geconstateerd dat er momenteel sprake is van een vicieuze cirkel: gebrekkig zicht op het fenomeen leidt tot onderfinanciering en dus tot gebrek aan capaciteit en expertise, waardoor het zicht gebrekkig blijft. Duurzame investering in capaciteit en expertise heeft positieve gevolgen voor de aanpak. Een relatief kleine gemeente als Súdwest-Fryslân is hier-

van een goed voorbeeld: lokale prioritering en investering hebben geleid tot meer expertise en een goede infrastructuur, waardoor meer signalen binnenkomen en er beter zicht is op het fenomeen.[81]

4. Complexe samenwerking

Een vierde en laatste observatie betreft de samenwerking tussen en binnen de verschillende partijen die betrokken zijn bij de aanpak van radicalisering en extremisme in Noord-Nederland. Het fluïde karakter van hedendaags extremisme en de vloeiende grenzen tussen (inter)nationaal en lokaal, online en offline, activisme en extremisme, radicalisering en zorgproblematiek vereisen nauwe samenwerking tussen de verschillende nationale, regionale en lokale partijen. Bovendien is samenwerking een van de pijlers van de landelijke, brede en geïntegreerde aanpak en is samenwerking cruciaal voor de effectiviteit van de aanpak. Tegelijkertijd zijn bij de aanpak veel verschillende partijen betrokken, wat onvermijdelijk leidt tot bepaalde spanningen, zeker in combinatie met het hiervoor geschetste capaciteitsgebrek.

Over het algemeen zijn de geïnterviewde praktijkdeskundigen en professionals positief over de samenwerking tussen de verschillende partners. De LSE-consultant, die goed zicht heeft op het nationale niveau, omschreef het Noorden zelfs als ‘een voorbeeld van hoe het zou moeten gaan in het netwerk’.[82] Tegelijkertijd werden hier en daar kritische kanttekeningen geplaatst. Dit betreft in de eerste plaats de relatie met de landelijke overheid en, in mindere mate, landelijke partners. Dat de overheid de regiefunctie voor de aanpak van radicalisering en extremisme bij gemeenten heeft belegd, wordt enerzijds gewaardeerd, omdat gemeenten weten wat er leeft en partijen bij elkaar kunnen brengen.[83] Anderzijds wordt de Rijksoverheid bekritiseerd omdat zij soms beleid formuleert dat volgens lokale bestuurders een averechts effect heeft. Bovendien hebben gemeenten het gevoel dat de overheid ‘over onze hoofden’ beslissingen neemt en de noordelijke gemeenten niet altijd als serieuze partners ziet. Dit betreft bijvoorbeeld de dossiers over aardgas, stikstof en windmolens. ‘En dan moet je dat als gemeente maar weer oplossen’, gaf een OOV’er aan.[84] De ervaren afstand tussen Den Haag en Noord-Nederland betreft soms ook specifieke partners. Zo wordt kritiek geuit op de geringe aandacht voor de regio in de Dreigingsbeelden van de NCTV, wat het eerder beschreven gebrek aan bewustwording over het fenomeen in de regio versterkt.[85] Ook wordt aangegeven dat de landelijke kaders niet altijd even goed toepasbaar zijn in de regio. Dit geldt bijvoorbeeld voor de eerder besproken definitiekwestie, maar ook wordt vermeld dat de landelijke kaders minder geschikt zijn voor noordelijke antioverheidssentimenten.[86]

In de tweede plaats zijn af en toe spanningen waarneembaar tussen regionale partners. Zoals eerder beschreven, zitten gemeenten en OM niet altijd op één lijn wat betreft de duiding van een casus, wat grotendeels verklaard kan worden uit het verschil tussen de preventieve focus van gemeenten en de strafrechtelijke rol van het OM. Een tweede en eveneens verklaarbare spanning treedt soms op tussen gemeenten en de politie. Zo beschikt de CTER-eenheid van de politie soms over informatie over een casus die ze vanwege privacywetgeving niet met gemeenten kan delen. Dit stuit soms op onbegrip en frustratie.[87] Een derde voorbeeld betreft spanning tussen het veiligheidsdomein en het zorgdomein, waarbij de prioritering van veiligheidsrisico’s en behandeling soms op gespannen voet staan.[88] Dergelijke spanningen tussen partijen die betrokken zijn bij de lokale aanpak, leiden in enkele gevallen tot frustraties, maar zijn in zekere zin onvermijdelijk gezien de de verschillende rollen en perspectieven van de betrokken partijen.

Wellicht problematischer dan deze door de geïnterviewden expliciet benoemde spanningen is het gebrek aan afstemming en samenwerking dat in het kader van dit onderzoek op een aantal onderdelen is gesignaleerd. Dit geldt in de eerste plaats voor afstemming en samenwerking *binnen* gemeenten. Het fluïde karakter van hedendaags extremisme betekent dat het thema beleidsmatig nog meer dan voorheen betrekking heeft op verschillende gemeentelijke afdelingen en domeinen, variërend van openbare orde tot zorg en digitale veiligheid. Op basis van de interviews kan worden geconstateerd dat de meeste gemeenten serieus vorm proberen te geven aan integrale samenwerking. Tegelijk stuiten ze daarbij geregeld op grenzen tussen verschillende afdelingen en domeinen of, zoals een respondent het verwoordde, ‘schuttingen’ waarover de ‘hete aardappel’ heen en weer gegooid wordt.[89] Een concreet voorbeeld hiervan betreft het aardbevingsdossier. Gevraagd naar radicalisering in dit opzicht, gaf een gemeenteambtenaar uit de getroffen regio aan dat hierop geen zicht was, want ‘aardbevingen is niet ons dossier binnen OOV’.[90]

In de tweede plaats betreft dit complexe samenwerking *tussen* gemeenten. Zo geven verschillende professionals aan dat het Convenant uitwisseling tussen gemeenten over individuele casussen niet toestaat. Dit ervaren ze als problematisch, want ‘de casuïstiek houdt niet op bij de gemeentegrens’.[91] Dit geldt voor extremistische organisaties en netwerken, maar ook voor personen die verhuizen

naar een andere gemeente. Een ander gevolg van deze begrenzing is dat gemeenten slechts een beperkt zicht hebben op het bredere fenomeen. Het beeld van de gemeente houdt vaak op bij de gemeentegrens, zoals een van de geïnterviewden het verwoordde.[92] Ten slotte is geconstateerd dat er aanzienlijke verschillen bestaan tussen Noord-Nederlandse gemeenten in de structuur en uitvoering van de aanpak. Kleinere gemeenten hebben soms meer behoefte aan coördinatie en expertise van buitenaf, terwijl meer ervaren professionals en ook regiobrede spelers als het OM en het ZVH zich zorgen maken over het proces in bepaalde (buur)gemeenten. Hoewel regionale partijen en grotere gemeenten als Groningen en Assen trachten een voortrekkersrol te vervullen binnen het regionale netwerk, lijkt er vrij breed behoefte te zijn aan meer coördinatie en informatiedeling. Zo opperde een van de geïnterviewde ambtenaren het oprichten van een regionale 'fenomeentafel' om bredere ontwikkelingen te kunnen bespreken.[93] Anderen stellen voor het ZVH een structureel grotere rol te geven.[94] Zij hebben een bredere blik, 'weten hoe ze met dit soort materie moeten omgaan' en kunnen met name in kleinere gemeenten ervaring inbrengen. 'Dan zijn de gemeentegrenzen ook minder belangrijk', zo vatte een van de respondenten samen.[95]

Conclusies

Het derde deel van dit rapport heeft de resultaten van de fenomeenanalyse gerelateerd aan de aanpak van radicalisering en extremisme in Noord-Nederland. Hieruit is gebleken dat er in sommige opzichten een discrepantie bestaat tussen de ontwikkeling van het fenomeen in de regio enerzijds en de noordelijke aanpak anderzijds. Zo zijn zowel de landelijke kaders als veel lokale professionals nog sterk gefocust op het jihadisme, terwijl dit in Noord-Nederland gedurende de onderzoeksperiode slechts een beperkte rol heeft gespeeld. De opkomst van antioverheidsextremisme en van nieuwere vormen van extreemrechts daarentegen wordt niet op alle niveaus breed (h)erkend. Ook op de cruciale rol van online activiteiten binnen hedendaagse extremistische netwerken is slechts beperkt zicht. De oorzaken hiervoor zijn divers en hebben onder andere te maken met een gebrek aan bewustwording en prioritering, met capaciteitstekorten en met de complexe samenwerking tussen de betrokken partijen.

Daarnaast zijn grote verschillen waarneembaar tussen regio's en actoren. Sommige spelers zijn zich bewust van de in dit rapport geschetste ontwikkelingen, maar hebben moeite deze binnen de bestaande kaders te adresseren. Anderen lijken zich niet of minder bewust van de recente ontwikkelingen en hebben daardoor het idee dat er in de regio weinig speelt op het gebied van extremisme. In het algemeen is het echter belangrijk op te merken dat er in de breedte sprake is van toenemende erkenning van de in deze fenomeenanalyse geschetste ontwikkelingen. Een voorbeeld hiervan is het Beleidskader Veiligheid 2021-2024 van de Gemeente Groningen. Dit Beleidskader noemt maatschappelijke onrust en polarisatie een van de prioriteiten en formuleert daarbij de volgende doelstelling: 'We verbreden onze (preventieve) aanpak van radicalisering, extremisme en polarisatie met toenemende antioverheidssentimenten, bereidheid van vele actiegroepen om de wet te overtreden en gevaar van eenlingen. We gaan onze aanpak ook richten op virtuele aspecten, bijvoorbeeld digitaal haatzaaien en online aanjagende ordeverstoringen.'[96] Deze erkenning van recente ontwikkelingen is bemoedigend en illustreert het belang van regionale uitwisseling en van coördinatie en aansturing door regionale voortrekkers.

1. Zie bijvoorbeeld Maria Vliek & Martijn de Koning, 'Beleidsinstrumenten en extremistische wereldbeelden – Een verkennend rapport', Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen, november 2020): 75-77; Vereniging van Nederlandse Gemeenten, 'De rol van gemeenten in de aanpak van radicalisering', juni 2015, 2.
2. Bob de Graaf, 'Hoe breed? Contraterrorisme- en radicaliseringsbeleid onder de loep', in: eds. Jaap van Donselaar & Peter Rodrigues, *Monitor racisme en extremisme* 8 (Amsterdam: Anne Frank Stichting/Amsterdam University Press, 2008): 125-140.
3. Bastiaan Rijpkema, *Lokale Weerbare Democratie: Een Normatieve Verkenning* (Den Haag: Boom, 2020): 21-35.
4. NCTV, 'Handreiking aanpak van radicalisering en terrorismebestrijding op lokaal niveau' (Den Haag: NCTV, 2014).
5. NCTV, 'Persoonsgerichte aanpak voorkoming radicalisering en extremisme: Handleiding voor gemeenten, politie, Openbaar Ministerie en ketenpartners' (Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid, 2017). Voor het wettelijk kader aangaande de PGA-R, zie Fred Grapperhaus, 'Wetsvoorstel persoonsgerichte aanpak en meldingen over radicalisering en terroristische activiteiten'. Ministerie van Justitie en Veiligheid (Den Haag, 2020): 4.
6. Om (signalen van) radicalisering te kunnen duiden en beoordelen baseert de PGA-R zich primair op de in 2005 gepubliceerde 'staircase theory' van Fathali M. Moghaddam.
7. NCTV, 'Persoonsgerichte aanpak voorkoming radicalisering en extremisme: Handleiding voor gemeenten, politie, Openbaar Ministerie en ketenpartners' (Den Haag: Ministerie van Justitie en Veiligheid, 2017).
8. Zie bijvoorbeeld Gemeente Groningen, 'Plan van Aanpak Extremisme in de Stad Groningen', 13 mei 2016.
9. Interview P4.
10. Interviews P1, P4, P8
11. Interviews P2, P7, P8, P19, P24 en P25.
12. Interview P1, P3, P4; Bart Olmer, 'Groningen houdt jihadi's in het vizier', *DvhN*, 29 september 2018.
13. Interview P3, P13 en P14.
14. Interview P1, P2, P3, P4 en P18.
15. Interviews P1, P21 en P26.
16. Interviews P1, P5 en P7.
17. Interviews P1, P2, P3 en P7
18. Interview P28.
19. Interviews P1, P2 en P21.
20. Interviews P8 en P18.
21. Interviews P2, P4, P5 en P8.
22. Interviews P1, P2, P3, P17, P20 en P21.
23. Interview P33.
24. Interviews P1 en P3
25. Interviews P1, P5, P6, P7, P8, P12, P13, P14, P32 en P33.
26. Interviews P15 en P16.
27. Interviews P24 en P25.
28. Interviews P17 en P33.
29. Interviews P2, P3, P5, P14, P17, P21 en P33.
30. Interview P33.
31. Interviews P3 en P31.
32. Interviews P2, P5 en P16.
33. Scott Douglas et al., 'Al doende leren: Een evaluatie van de Arnhemse radicaliseringsaanpak', (Utrecht: Universiteit Utrecht, 2019): 6-7; Quirine Eijkman, 'Bestuurlijke daadkracht en toegang tot het recht: De lokale aanpak van jihadisme en radicalisering onder de loep', in: *Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI.) Sociale Innovatie in Beeld: kansen en uitdagingen* (Utrecht: Hogeschool Utrecht, 2016): 68-79; Mirko Noordegraaf et al., 'Gericht, gedragen en geborgd interventievermogen? Evaluatie van de nationale contraterrorisme-strategie 2011-2015' (Utrecht: Universiteit Utrecht, 2016).
34. Interviews P1, P2, P18, P19 en P26.
35. De focus op jihadisme wordt onderschreven in vrijwel alle wetenschappelijke beleidsevaluaties die op zowel landelijk als regionaal niveau zijn uitgevoerd. Zie bijvoorbeeld het literatuuroverzicht in Maria Vliek & Martijn de Koning, 'Beleidsinstrumenten en extremistische wereldbeelden – Een verkennend rapport', Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen, november 2020): 16-17.
36. Interviews P14, P30 en P31.
37. Interviews P1, P7, P11, P30, P31 en P32.

38. Interview P32.
39. Interview P3.
40. Zie ook Josien Roodnat & Quirine Eijkman, 'Waak voor het Stempel Terrorist: Lokale Professionals over de Persoonsgerichte Aanpak van (Potentiële) Extremisten' (Utrecht: Hogeschool Utrecht en Senze, 2016): 41.
41. Interviews P22 en P23.
42. Interviews P6, P8, P9, P14 en P31.
43. Interviews P3, P5 en P33.
44. Interview P3.
45. Interview P2.
46. Interview P5.
47. Interview P12.
48. Interview P3.
49. Interview P4.
50. Interview P5.
51. Interview P20.
52. Interview P26.
53. Interview P33.
54. Interview P26.
55. NCTV, 'DTN 48', september 2018: 9.
56. Mark Middel, 'Burgemeester boos op NCTV om karakterisering windmolenactivisme', *NRC,* 12 november 2019.
57. Interview P6.
58. Interviews P23 en P26.
59. Interview P5.
60. Interview P7.
61. Interview P27.
62. Interview P27.
63. Sinds 2013 is al bekend dat een meerderheid van alle gemeenten gebruikmaakt van sociale media ten behoeve van openbare orde en veiligheid. Zie o.a.: Johannes A.G.M. van Dijk et al., 'Overheidsparticipatie in sociale media' (Universiteit Twente-Center for Telematics and Information Technology, 2015).
64. Willem Bantema et al., 'Black Box van gemeentelijke online monitoring: Een wankel fundament onder een stevige praktijk', *Politiekunde 109* (Sdu Uitgevers, Den Haag; Politie & Wetenschap, Den Haag; NHL Stenden Hogeschool / Rijksuniversiteit Groningen, 2021).
65. Hessel von Piekartz, 'Gemeenten kijken op grote schaal en in het geheim mee met burgers op sociale media', *de Volkskrant,* 18 mei 2021; Koen Marée, 'Gemeenten monitoren burgers anoniem en overtreden privacywetgeving', *NRC,* 19 mei 2021.
66. Interview P11.
67. Interviews P22, P23, P30 en P31.
68. Interview P30.
69. Politie, 'De digitaal wijkagent', z.d.
70. Interview P30.
71. Interviews P19, P20, P21, P27, P28 en P29.
72. Interview P4.
73. Landelijke beleidsevaluaties laten zien dat verminderde aandacht voor het thema kan leiden tot problemen en capaciteitsgebrek, wat bijvoorbeeld op landelijk niveau het geval was rond 2010. Beatrice de De Graaf & Daan Weggemans, 'Quickscan Amsterdamse Aanpak Radicalisering en Terrorisme' (Universiteit Utrecht/Universiteit Leiden, 2018): 4.
74. Interview P4.
75. Interview P4.
76. Interview P4.
77. Interview P19.
78. Interview P7. Uit de literatuur blijkt dat deze asymmetrische prioritering ook landelijk een probleem is: Mirko Noordegraaf et al., 'Gericht, gedragen en geborgd interventievermogen? Evaluatie van de nationale contraterrorisme-strategie 2011-2015' (Universiteit Utrecht, 2016).
79. Josien Roodnat & Quirine Eijkman, 'Waak voor het Stempel Terrorist: Lokale Professionals over de Persoonsgerichte Aanpak van (Potentiële) Extremisten' (Utrecht: Hogeschool Utrecht en Senze, 2016): 42-43.

80. Interview P5.
81. Interview P5.
82. Interview P26.
83. Interview P5 en P12.
84. Interview P8.
85. Interview P5 en P6.
86. Interview P26.
87. Interview P9.
88. Interview P17.
89. Interview P13.
90. Interview P12.
91. Interview P1.
92. Interviews P1 en P3.
93. Interview P13.
94. Interviews P3, P17, P25 en P32.
95. Interview P25.
96. Gemeente Groningen, ‘Beleidskader Veiligheid 2021-2024’, n.d., 11. Zie ook ‘Regionaal Beleidsplan Veiligheid Noord-Nederland, 2020-2023’.

Conclusies en aanbevelingen

Recentelijk stelde de internationaal gerenommeerde extremismeonderzoeker Cynthia Miller-Idriss dat er relatief veel onderzoek is gedaan naar het *hoe* en *waarom* van radicalisering, maar dat onze kennis over *waar* en *wanneer* extremisme heden ten dage optreedt veel beperkter is.[1] Dit geldt ook voor Noord-Nederland, waar het fenomeen extremisme nog niet eerder systematisch is onderzocht. Deze fenomeenanalyse had dan ook als doel extremisme in de drie noordelijke provincies in de periode 2014-2022 in kaart te brengen en op basis hiervan de extremismeaanpak in de regio tegen het licht te houden.

Op basis van de voor dit onderzoek geanalyseerde literatuur en documentatie, interviews, incidenten en politiegegevens kan worden geconcludeerd dat extremisme in Noord-Nederland een veelzijdig, dynamisch en fluïde fenomeen is. Waar traditionele(re) vormen van religieus en links- en rechts-extremisme slechts beperkt op de voorgrond zijn getreden, komen nieuwe vormen op. Sinds de uitbraak van de coronapandemie zijn met name antioverheidsextremisme en recentere vormen van rechts-extremisme, waaronder het accelerationisme, in opkomst. Deze nieuwere vormen zijn gefragmenteerd wat betreft gedachtegoed en organisatiestructuur en versterken elkaar door de kruisbestuiving die optreedt in offline en online contexten. Bovendien zijn zij nauw verweven met breder gedeelde ongenoegens en maatschappelijke polarisatie, waardoor zij, meer dan de traditionelere vormen van extremisme, genormaliseerd en sociaal geaccepteerd worden. Deze ontwikkelingen sluiten enerzijds aan bij landelijke trends, maar worden anderzijds gevoed door regiospecifieke omstandigheden, waaronder breed gedeelde gevoelens van maatschappelijk onbehagen in Noord-Nederland en specifieke complexe dossiers rondom aardgaswinning, windmolens en het stikstofbeleid.

Deze ontwikkelingen zijn tot op zekere hoogte vertaald in de extremismeaanpak in Noord-Nederland. Tegelijkertijd belemmeren verschillende factoren de betrokken partijen in het adequaat adresseren van het veranderende fenomeen, waaronder een blijvende landelijke en lokale focus op het jihadisme en een gebrek aan bewustwording, capaciteit en expertise op verschillende niveaus. Hoewel de extremismeaanpak in Noord-Nederland sterk in ontwikkeling is, zijn er dus ook nog een aantal stappen te zetten.

Deze observaties leiden bovendien tot een aantal vervolgvragen over zowel het fenomeen als de aanpak. Zo is het belangrijk scherper zicht te krijgen op recentere vormen van antioverheidssentimenten en extreemrechts gedachtegoed in online en offline contexten. Vooral naar deze recente vormen van extremisme is nog weinig onderzoek verricht, wat van toegevoegde waarde zou zijn vanuit zowel academisch als beleidsmatig opzicht. Ook roept deze fenomeenanalyse de vraag op waarom sommige dossiers op het gebied van antioverheidsextremisme (zoals windmolens en stikstof) wel leiden tot extremistische gedragingen en andere (met name aardgaswinning) tot op heden niet. Om de regionale trends en ontwikkelingen beter te begrijpen, zou het ook nuttig zijn om de bevindingen van deze fenomeenanalyse te vergelijken met aangrenzende regio's en landen. Daarnaast zou een diepgaande evaluatie van de Noord-Nederlandse aanpak van toegevoegde waarde zijn. Over de effectiviteit van de aanpak is namelijk weinig bekend.[2] Op basis van dit onderzoek kan bijvoorbeeld de vraag gesteld worden in hoeverre de huidige, primair op het jihadisme geënte extremismeaanpak effectief toegepast kan worden op andere vormen van extremisme. Er is enig wetenschappelijk onderzoek dat suggereert dat dit niet het geval is en dat bijvoorbeeld op het gebied van preventie andere middelen ingezet moeten worden.[3] Deze vraag is tot op heden echter niet uitgebreid onderzocht. Zowel het fenomeen zelf als de Noord-Nederlandse aanpak ervan verdient dus nader onderzoek.

Ten slotte kunnen op basis van bovenstaande analyse van het fenomeen extremisme in Noord-Nederland en de aanpak ervan een aantal aanbevelingen worden gefor-

muleerd voor de verschillende partijen die bij deze aanpak betrokken zijn:

- Recente ontwikkelingen op het gebied van extremisme in Noord-Nederland worden, mede door een onevenredige focus op het jihadisme, slechts beperkt (h)erkend op bestuurlijk niveau. Het is daarom cruciaal te investeren in bewustwording van de in dit rapport geschetste ontwikkelingen. Dit kan bijvoorbeeld door het aanstellen van aandachtsfunctionarissen binnen de relevante bestuurlijke domeinen en bij betrokken partijen.
- Ook onder regionale en lokale praktijkmedewerkers is een focus op jihadisme en, in het verlengde, lokale moslimgemeenschappen aanwezig. Omdat jihadistisch extremisme doorgaans verder afstaat van de betrokken professionals dan andere vormen van extremisme, wordt het bovendien sneller als 'extremisme' gesignaleerd en geduid. Dit onderstreept het belang van diversiteit binnen de betrokken partijen, maar ook is het raadzaam te investeren in bewustwording van dergelijke biases onder lokale professionals.
- Het zicht op nieuwe vormen van extremisme in Noord-Nederland is onder veel praktijkmedewerkers binnen gemeenten en politie beperkt. Bewustwording en expertise moeten worden versterkt. Waar training en bijscholing vooralsnog met name focussen op traditionele(re) vormen van extremisme, zal geïnvesteerd moeten worden in meer training over antioverheids- en (recentere vormen van) rechts-extremisme.
- Het landelijke CTER-dashboard van de politie bestaat uit twee verschillende systemen: een voor 'islamisering' en een voor 'extremisme', waaronder 'rechts', 'links', 'antioverheid' en 'dieren.' Dit voedt het idee van jihadisme als 'buitencategorie' en versterkt de reeds aanwezige focus op religieus extremisme. Integratie van deze systemen kan helpen de onevenredige focus op jihadisme te verminderen, de monitoring van radicalisering en extremisme in de regio te verbeteren en patronen en trends vroegtijdig te signaleren.
- Hedendaags extremisme heeft een fluïde karakter: grenzen tussen (inter)nationaal en lokaal, offline en online, activisme en extremisme en diverse vormen van extremisme zijn in toenemende mate vloeiend. Daarnaast is extremisme vaak nauw verweven met breder protest en maatschappelijk ongenoegen. Dit vereist inter- en intraregionale samenwerking en verdere integratie van het thema radicalisering en extremisme met andere ambtelijke domeinen en thema's, zoals openbare orde, zorg, digitale veiligheid en specifieke dossiers als aardgaswinning en het stikstofbeleid.
- Er is weinig zicht op extremisme online. Hoewel wet- en regelgeving uitgebreide monitoring onmogelijk maken, kan wel de expertise op fenomeenniveau worden versterkt. Ook kan worden ingezet op digitale wijkagenten. Daarnaast kan radicalisering en extremisme als aandachtsgebied opgenomen worden in het bredere domein cybersecurity.
- Vanwege de grote verschillen tussen gemeenten en regio's wat betreft capaciteit, ervaring, expertise en aanwezig netwerk en infrastructuur, is (meer) regionale coördinatie en advisering wenselijk. Dit kan op verschillende manieren worden vormgegeven, bijvoorbeeld door meer ervaren partijen te koppelen aan minder ervaren partijen, door een regionale fenomeentafel in te stellen en/of door een sterkere rol toe te bedelen aan het Zorg- en Veiligheidshuis.
- Samenwerking tussen regionale en lokale partijen leidt onvermijdelijk tot spanningen vanwege de verschillende rollen en doelstellingen van de betrokken partijen. Dit kan deels worden ondervangen door meer duidelijkheid, transparantie en bewustwording te creëren over de rolverdeling en doelstellingen.
- Gemeenten en politie kampen in Noord-Nederland met capaciteitstekorten, waardoor expertiseontwikkeling achterblijft, taken blijven liggen en relevante ontwikkelingen in het veld worden gemist. Gezien de opkomst van nieuwe vormen van extremisme in een context van polarisatie en maatschappelijke onrust zijn duurzame investeringen onontbeerlijk. Landelijke beleidsevaluaties tonen aan dat het belangrijk is om duurzaam in plaats van trendgevoelig te investeren, ook in perioden dat extremisme minder aandacht heeft in het politieke debat en in de media.
- Wetenschappelijk inzicht in nieuwere vormen van extremisme, met name in Noord-Nederland, is uiterst beperkt. Vervolgonderzoek naar (met name) antioverheidsextremisme en rechts-extremisme is nodig vanuit zowel academisch als beleidsmatig oogpunt. Bijzondere aandachtspunten zijn de relatie tussen deze vormen van extremisme en polarisatie, maatschappelijk ongenoegen en bredere protestbewegingen; regiospecifieke omstandigheden in Noord-Nederland; onderlinge kruisbestuiving; de rol van sociale media; de toepasbaarheid van het huidige beleid op nieuwe(re) vormen van extremisme; de effectiviteit van de Noord-Nederlandse aanpak.

1. Cynthia Miller-Idriss, *Hate in the Homeland: the New Global Far Right*. (Princeton: Princeton University Press, 2020).
2. Zie ook Isabella Pistone et al., 'A scoping review of interventions for preventing and countering violent extremism: Current status and implications for future research', *Journal for Deradicalisation* 19 (2019): 1-84; Amy Jane Gielen, 'Countering Violent Extremism: A realist review for assessing what works, for whom, in what circumstances and how', *Terrorism and Political Violence* 31, no. 6 (2019): 1149-1167.
3. Rune Ellefsen & Jan Jämte, 'Violent extremism is not a uniform phenomenon: The key differences in prevention of left-wing, right-wing, and Islamist extremism', *Science Norway*, 8 januari 2021.

Over de auteurs

Pieter Nanninga is historicus en religiewetenschapper. Hij is werkzaam als universitair docent Midden-Oosten-studies aan de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen. Zijn onderzoek richt zich op de thema's conflict, terrorisme en propaganda, met name in relatie tot het jihadisme.

Léonie de Jonge is universitair docent Europese politiek en maatschappij aan de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen. In 2019 promoveerde zij bij de afdeling politicologie aan de Universiteit van Cambridge. Haar onderzoek richt zich voornamelijk op radicaal rechts-populistische partijen in Europa. Sinds september 2022 is zij darnaast ook werkzaam als onderzoeker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Fleur Valk is Midden-Oostendeskundige en Neerlandica. Zij is werkzaam als onderzoeker aan de Faculteit der Letteren van de Rijksuniversiteit Groningen. Haar onderzoek richt zich in het bijzonder op conflict, jihadisme en sociale bewegingen in het Midden-Oosten. Sinds augustus 2022 is zij Adviseur Openbare Orde & Veiligheid binnen Scherp in Veiligheid.

Bijlage

Overzicht interviews

Persoon	Datum	Functie	Provincie
1	8-11-2021	Gemeente; OOV	Groningen
2	16-11-2021	Gemeente; OOV	Drenthe
3	22-11-2021	Gemeente; OOV	Groningen
4	24-11-2021	Gemeente; OOV	Groningen
5	14-12-2021	Gemeente; OOV	Friesland
6	15-12-2021	Gemeente; OOV	Drenthe
7	20-12-2021	Gemeente; OOV	Drenthe
8	12-01-2021	Gemeente; OOV	Groningen
9	16-01-2022	Gemeente; OOV	Groningen
10	16-01-2022	Gemeente; OOV	Groningen
11	16-01-2022	Gemeente; OOV	Groningen
12	24-01-2022	Gemeente; OOV	Groningen
13	25-01-2022	Gemeente; OOV	Friesland
14	26-01-2022	Gemeente; OOV	Friesland
15	26-01-2022	Reclassering; TER	n.v.t.
16	26-01-2022	Reclassering; TER	n.v.t.
17	26-01-2022	ZVH	Drenthe
18	26-01-2022	WIJ Groningen	Groningen
19	17-02-2022	NCTV	n.v.t.
20	24-02-2022	OM	n.v.t.
21	24-02-2022	OM	n.v.t.
22	03-03-2022	Politie; CTER	n.v.t.
23	03-03-2022	Politie; CTER	n.v.t.
24	03-03-2022	RvdK	Groningen
25	03-03-2022	RvdK	Friesland
26	04-03-2022	LSE	n.v.t.
27	11-03-2022	AIVD	n.v.t.
28	11-03-2022	AIVD	n.v.t.
29	11-03-2022	AIVD	n.v.t.
30	24-03-2022	Politie	Drenthe
31	24-03-2022	Politie	Groningen
32	30-03-2022	Politie	Friesland
33	30-03-2022	ZVH	Friesland

Deze publicatie is tot stand gekomen in opdracht van
de Gemeente Groningen

© 2022 Pieter Nanninga, Léonie de Jonge en Fleur Valk

redactie: Minke Sikkema LINE UP boek en media bv
vormgeving: Riëtte van Zwol, LINE UP boek en media bv